

XIII

TERESA WOLIŃSKA*

Wizerunek Mahometa w chrześcijańskiej wersji legendy o Sergiuszu Bahirze na przykładzie długiej redakcji arabskiej**

O powieść o syryjskim lub arabskim mnichu, który był nauczycielem Mahometa, była w średniowieczu jedną z najbardziej rozpowszechnionych legend¹. Funkcjonowała zarówno w świecie muzułmańskim jak i wśród chrze-

* Dr hab. Teresa Wolińska, prof. UŁ, (ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2927-8922>) Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Bizancjum, teresa.wolinska@uni.lodz.pl

** Niniejszy artykuł powstał w ramach projektu badawczego finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki, decyzja nr DeC-2016/23/B/HS3/01891

¹ B. R o g g e m a, *A Christian reading of the Qur'an: the legend of Sergius-Bahirā and its use of Qur'an and Sira*, [in:] *Syrian Christians Under Islam. The First Thousand Years*, ed. D. T h o m a s,

ścijan. Istniało wiele jej wersji, a wspomniany duchowny pojawiał się w nich jako bezimienny mnich albo występował pod różnymi imionami, takimi jak Sargis (Sergiusz) lub Naštūr (Nastura). Najczęściej jednak nazywano go Bahirą (Bahīrā) lub używano imion pochodnych – Baeira lub Pakhyras². Średnio-wieczni autorzy nie zawsze byli pewni, z kim naprawdę mają do czynienia. Piszący po arabsku chrześcijanin, Al-Kindi [‘Abd al-Masīh ibn Ishāq al-Kindī] nazywa mnicha, który uczył Mahometa, Sergiuszem i pisze, że później przyjął on imię Nestoriusz³. Równocześnie autor ten nie łączy jego postaci z osobą Bahiry, którego nazywa Janem⁴. W przeciwieństwie do niego Al-Masudi [Abū al-Hasan ‘Alī ibn al-Ḥusayn al-Ma‘ūdī] powiązał Bahirę ze znanym ze źródeł chrześcijańskich mnichem zwanym Srjs (czyli Sarjis, Sergius)⁵. Pod tym ostatnim imieniem nauczyciel Mahometa był znany na Zachodzie, tu bowiem często utożsamiano go ze świętym Sergiuszem. W zależności od wersji legendy reprezentował różne odłamy chrześcijaństwa – bywał wyznania nestoriańskiego, monofizyckiego (jakobickiego) albo ariańskiego.

Legendę znali Arabowie, dla których była potwierdzeniem prorockich aspiracji Mahometa⁶. Autorzy muzułmańscy uznawali mnicha, którego imienia czę-

Leiden–Boston–Köln 2001, s. 57; D. Bertaina, *Christian Muslim Dialogues: The Religious Uses of a Literary Form in the Early Islamic Middle East*, Piscataway, NJ 2011, s. 124; A. Abel, *Bahira*, [in:] *EL*, t. I, s. 922–923.

² Tak czynili autorzy bizantyńscy począwszy od IX w., którzy opisywali go jako obrazoburcę, np. Bartłomiej z Edessy, s. 12.15, 65.17, 70.32, 74.21. Oba imiona są pochodnymi od Bahira.

³ Al Kindi, *Apologia*, VI, 64 i IX, 285, transl. L. Bottini, s. 158 i 213 (= transl. N.A. Newman, s. 453, 486); W. Muir, *The Apology of al Kindy. In Defence of Christianity Against Islam*, London 1887, s. 70–72. Miał to uczynić chcąc promować poglądy nestoriańskie. Zdanie to podzielili niektórzy współcześni badacze (R. Gottheil, *A Christian Bahira legend. Introduction*, ZA 13, 1898, s. 197); S.H. Griffith, *Muhammad and the Monk Bahirā: Reflections on a Syriac and Arabic Text from Early Abbasid Times*, OCh 79, 1995, s. 154–155. Stephen Gero (*The Legend...*, s. 51) widzi w tym chęć pogodzenia opowieści z muzułmańską opowieścią o mnichu imieniem Naštūr.

⁴ Al Kindi, IX .285, transl. L. Bottini, s. 213 (= transl. Newman, s. 486 (tu: Jan, bez przydomka Bahira). S.H. Griffith, *The Prophet Muhammad, his Scripture and his Message according to Christian Apologies in Arabic and Syriac from the First Abbasid Century*, [in:] *La vie du prophète Mahomet*, Colloque de Strasbourg, octobre 1980, ed. T. Fahd, Paris 1983, s. 135. Był członkiem nasorean, grupy zwykle łączonej z nestorianami.

⁵ Zwrócił na to uwagę S. Gero (*The Legend...*, s. 49).

⁶ S. D. Bailey, *The Textual Traditions of Bahīrā: Deciphering the Source in the Sīra Literature and the Polemics of the Bahīrā Prophecy*, Athens 2011; S.H. Griffith, *The Prophet Muhammad...*, s. 134–135; S. Gero, *The Legend of the Monk Bahīrā*, [in:] *La Syrie de Byzance à l’Islam*, Damascus 1992, s. 47–48; J. Lassner, *Joseph Sambari on Muhammad and the Origins of Islam: A Learned Rabbi Confronts Muslim Apologetics and a Christian Polemical Tradition*,

sto nie podawali, za jednego z tych wyznawców Jezusa, do których odnosi się Koran, gdy stwierdza (...) *I przekonasz się, że ludźmi najbardziej przyjaznymi wobec wiernych są ci, którzy mówią: „My jesteśmy chrześcijanami”*. To dlatego, że są wśród nich kapłani i mnisi i oni się nie wywyższają⁷. Zgodnie z muzułmańską tradycją Bahira zobaczył w młodym Mahomecie przyszłego proroka. Historię ich spotkania można znaleźć w pracach wczesnych muzułmańskich historyków: Ibn Ishaka [Muḥammad ibn Ishāq ibn Yaṣār ibn Khayār] i korzystającego zeń Ibn Hishama [Abū Muḥammad ‘Abd al-Malik ibn Hishām ibn Ayyūb al-Himyārī]⁸, Ibn Sada al-Baghdadięgo [Abū ‘Abd Allāh Muḥammad ibn Sa’d ibn Manī’ al-Baṣrī al-Hāshimī]⁹, Ibn Kathira [Abū l-Fidā’ Ismā’il b. ‘Umar b. Katīr]¹⁰, al-Baladuriego [‘Aḥmad ibn Yaḥyā al-Balādhurī]¹¹ oraz At-Tabariego [Abū Ja’far Muḥammad Ibn Jarīr al-Ṭabarī]¹². Najlepiej znana jest opowieść biografy Mahometa, Ibn Ishaka, przekazana przez Ibn Hishama.

[in:] *The Middle East Remembered: Forged Identities, Competing Narratives, Contested Spaces*, ed. i d e m, Ann Arbor, Michigan 2000, s. 358–364; S. Lupașcu, *Le sceau de la prophétie: connexions entre le christianisme et l’islam sous la dynastie des Abbassides*, A.EHR 15.3, 2011, s. 334–336.

⁷ *Koran*, V, 82–83 (tłum. Musa Çaxarxan Czachorowski). W niniejszym artykule odwołuję się do tego przekładu, o ile nie zaznaczono inaczej. G.S. Reynolds, *A Muslim Theologian in the Sectarian Milieu. ‘Abd al-Jabbār and the Critique of Christian Origins*, Leiden–Boston 2004, s. 88. Ten ostatni wskazuje, że wczesny interpretator Koranu, Muqātil ibn Sulaymān (zm. 150/767) twierdzi, że cytowany fragment odnosi się do czterdziestu mnichów z czasów Mahometa, którzy nadal utrzymywali prawdziwą (islamską) religię Jezusa. Trzydziestu dwóch miało pochodzić z Etiopii, a ośmiu z Syrii. Imię Bahira pojawia się wśród tych ostatnich (*l. cit.*). Często wśród tych „prawdziwie wierzących” wymienia się też kuzyna Chadidży – Warakkę ibn Nawfala oraz innego mnicha, noszącego imię Nasṭūr, który tak jak Bahira rozpoznał w Mahomecie proroka. Opowieści o Bahirze i Nasturze zawierają liczne podobieństwa (G.S. Reynolds, *A Muslim Theologian...*, s. 49).

⁸ Ibn Ishak, s. 79–81; D. Bertina, *Christian Muslim Dialogues: The Religious Uses of a Literary Form in the Early Islamic Middle East*, [in:] *Gorgias Eastern Christian Studies*, ed. G. Kiraz et al., Piscataway, NJ 2011, s. 124–130

⁹ Ibn Sa’d, vol. I, 1.40.9–11.

¹⁰ Ibn Kathir, s. 174–177.

¹¹ Al-Baladuri, *Genealogie szlachetnie urodzonych*, vol. I, Cairo 1959, s. 96–97. Przekład cytowanego fragmentu na język angielski: B. Rogge, *The Legend of Sergius-Bahirā in the Light of Christian Apologetics Vis-À-Vis Islam*, [in:] e d e m, *The Legend of Sergius Bahirā: Eastern Christian Apologetics and Apocalyptic in Response to Islam*, Leiden–Boston 2009, s. 38.

¹² Tabari, vol. VI, s. 44–45; M. Lings, *Muḥammad: His Life Based on the Earliest Sources*, New York 1983, s. 29–30. W połowie XI w. Al-Mawardi przedstawił podobne opowieści, a Al-Wahidi miał Bahirę za pochodzącego z Etiopii. Ibn Qutayba wymienił Bahirę jako jednego z trzech największych ludzi na ziemi. Al-Masudi uważał go za mnicha pochodzącego z Bahrajnu. Al-Suhayli wierzył, że Bahira był żydowskim rabinem. Yaqt al-Hamawi (zm. 1229), który pisał słowniki geograficzne, wymienił trzy różne klasztory, w których Bahira mógł spotkać

Wersje wspomnianych powyżej autorów różnią się w niektórych szczegółach. Da się jednak w nich wyróżnić główny nurt opowieści. Kiedy Mahomet miał dziewięć lub dwanaście lat¹³, towarzyszył swojemu wujowi Abu Talibowi ibn Abd al-Muttalibowi (Abū Ṭālib ibn ‘Abd al-Muṭṭalib) w podróży handlowej do Syrii. Gdy karawana mekkańska znalazła się w pobliżu miasta Bosra, przechodziła obok celi chrześcijańskiego mnicha, który zaprosił kupców na posiłek. Wzbudził tym zdziwienie, bowiem nigdy wcześniej tego nie robił. Powodem jego decyzji miały być cudowne wydarzenia – chmury miały nagle ocienić Mahometa, chroniąc go przed słońcem¹⁴, a na jego plecach mnich ujrzał znak – „pieczęć proroka” (*khātām al-nubuwwa*)¹⁵. Goście przyjęli zaproszenie, pozostawiając chłopca do pilnowania wielbłądów, ale mnich nalegał, aby wszyscy członkowie karawany przyszli do niego w odwiedziny. W ten sposób mały Mahomet znalazł się w jego celi. Mnich ujawnił wujowi chłopca, Abu Talibowi, swoją wizję dotyczącą prorockiej przyszłości młodzieńca oraz ostrzegł jego opiekuna, by chronił siostrzeńca przed Żydami¹⁶, lub/i przed Bizantyńczykami¹⁷.

Muzułmanie starali się udowodnić, że zapowiedź nadejścia przyszłego proroka i wiedzę o znaku, który miał go wyróżniać, Bahira odnalazł w swoich księgach¹⁸. Zdaniem Darrena M. Slade’a miało to stanowić ich odpowiedź na

Muhammada, wszystkie w pobliżu Basry w południowej Mezopotamii (S. C o c h r a n e, *From Beit Abbe to Angamali: connections, functions and roles of the Church of the East's monasteries in ninth century Christian-Muslim relations*, London 2014, s. CXXVIII (PhD thesis on-line <http://eprints.mdx.ac.uk/13988/>). Bahirę wspomina też Muqātil ibn Sulaymān (zm. 150/767), ale bez powiązania z Mahometem (D. C o o k, *Monks to Muslims: A Topos in Early Islamic Literature*, http://in.bgu.ac.il/en/csoc/Reading%20into%20Islamization%20Workshop%20%20Texts/Session%203_COOK_Translation.pdf). Na temat Bahiry u innych autorów arabskich zob. B. C. B r a d f o r d, *The Qur'anic Jesus: A Study of Parallels with Non Biblical Texts*, s. 79 przyp. 116 (PhD Thesis <https://scholarworks.wmich.edu/dissertations/190>).

¹³ Tabari pisze o dziewięciolatku (T a b a r i, vol. VI, s. 45), powołując się na Ibn Hishama. I b n S a ‘ d (vol. I, 1.30.5) – o dwunastolatku.

¹⁴ T a b a r i, vol. VI, s. 46. A. -M. S a a d i, *The story of Monk Sargis Bahirā. Early Christian-Muslim Encounters*, 1.3–4, Karmò 1999, s. 26–27.

¹⁵ T a b a r i, vol. VI, s. 45–46; I b n H i s h a m, *Life of Muḥammad*, s. 79–81; D. M. S l a d e, *Arabia Haeresium Ferax (Arabia Bearer of Heresies): Schismatic Christianity's Potential Influence on Muhammad and the Qur'an*, ATI 7.1, 2014, s. 51; D. B e r t a i n a, *Christian Muslim Dialogues...*, s. 122; Ch. R o b i n, *Les signes de la prophétie en Arabie à l'époque de Muḥammad (fin du VIe et début du VIIe siècle de l'ère chrétienne)*, [in:] *La Raison des signes. Présages, rites, destin dans les sociétés de la Méditerranée ancienne*, eds. S. G e o r g u d i, R. K o c h P i e t t r e, F. S c h m i d t, Leiden–Boston 2012, s. 464.

¹⁶ I b n S a ‘ d, vol. I, 1.30.4; 1.40.11; T a b a r i, vol. VI, s. 45 (tu – przed Żydami).

¹⁷ T a b a r i, vol. VI, s. 46.

¹⁸ M. L i n g s, *Muḥammad: His Life ...*, 29; D. M. S l a d e, *Arabia Haeresium Ferax...*, 51. Odnotali to zarówno Ibn Sa’d, jak i Al-T a b a r i.

chrześcijański zarzut, że Mahomet był niezapowiedzianym, a zatem fałszywym prorokiem¹⁹.

W późniejszym okresie opowieści o chrześcijanach rozpoznających Mahometa jako proroka upowszechniły się w źródłach muzułmańskich. Teksty z połowy dziewiątego wieku i późniejsze wymieniają w tej roli innych, oprócz Bahiry, mnichów²⁰. Jednym z nich miał być Nastur (Nasṭūr), którego Mahomet, podróżujący w towarzystwie Maysali (Maysarah), służy wdowy Chadżidzy, której interesami się zajmował²¹, spotkał w drodze do Syrii²². Z kolei Al-Mawardi [Abū al-Hasan al-Māwardī] podaje wersję, według której proroka w siedmioletnim Mahomecie dostrzegła grupa chrześcijan przybyłych do Mekki.

Twórczo rozwijane były też inne elementy legendy. Tabari i ibn Sa'd twierdzą, że przepowiednia Bahiry, o której Chadżidzę poinformował wspomniany powyżej Maysala, miała wpłynąć na decyzję bogatej wdowy, by poślubić młodego Araba²³. Po swoim pierwszym objawieniu, niepewny co ono oznacza, Mahomet miał za radą żony poszukiwać rad chrześcijan ze swego otoczenia. O pomoc zwrócił się do Waraqī ibn Naufala²⁴, ale istnieje też wersja, według której poprosił o nią Bahirę²⁵.

Podstawą powyższych opowieści mogły być informacje o kontaktach Arabów z Mekki, wśród nich członków rodziny Mahometa, z chrześcijanami i Żydami w trakcie podróży handlowych²⁶. W opinii Briana C. Bradforda źródłem legendy

¹⁹ D.M. Slade, *Arabia Haeresium Ferax...*, 51. Badacz stawia zatem tezę, że opowieść została wymyślona przez muzułmanów w odpowiedzi na zarzuty chrześcijan.

²⁰ Byli to dwaj podróżujący mnisi i trzeci, który rozpoznał Mahometa jako proroka, zanim ten osiągnął wiek dziewięciu lat. Wśród tych, którzy rozpoznali w Mahomecie proroka tradycja muzułmańska wymienia też Salmana al-Farisi. Cf. B.C. Bradford, *The Qur'anic Jesus...*, s. 79, przyp. 116; A.-M. Sadi, *The story of Monk...*, s. 29.

²¹ Ibn Sa'd, vol. I, 1.30.3–4; vol I, 1.40.12; S. Gero, *The Legend ...*, s. 48–49, przyp. 10 i 11; D.M. Slade, *Arabia Haeresium Ferax...*, 51.

²² Ibn Sa'd, vol. I, 1.34.3; Al Kindi, *Apologia*, VI, 64 i X, 285, transl. L. Bottini, s. 158 i 213 (=transl. Newman, s. 453–454, 486); S. Gero, *The Legend...*, s. 48–49; A.-M. Sadi, *The story of Monk...*, s. 32. Nasṭūr może być zniekształconym imieniem Nestoriusz.

²³ Tabari, vol. VI, s. 48; Ibn Sa'd, vol. I, 1.34.3.

²⁴ Ibn Ishak, s. 107.

²⁵ Teofanes, AM 6122, s. 334. Informacja ta jest też w zachowanym fragmencie *sīra* Sulaymāna al-Taymī (zm. 2/8), odnotowanym przez al-Suhaylī. Zob. A. Sprenger *Aus Briefen an Prof. Fleischer Von Dr. Sprenger*, ZDMG 7, 1853, s. 414. Zob. G.S. Reynolds, *A Muslim Theologian ...*, s. 90; S. Gero, *The Legend ...* 50, przyp. 18.

²⁶ Zob. Tabari, vol. VI, s. 44–45; Ibn Ishak, s. 79–83 (spotkanie z Bahirą, ślub z Chadżidą); Teodor Bar Koni, 246; R. Hoyland, *Seeing Islam as Others Saw It: A Survey and Evaluation of Christian, Jewish and Zoroastrian Writings on Early Islam*, Princeton, NJ 1997, s. 403, przyp. 57; G.S. Reynolds, *The Qur'an and Its Biblical Subtext*, London–New York 2010, s. 5; D.M. Slade, *Arabia Haeresium Ferax...*, 45–46. Ten ostatni badacz nie wyklucza pewnego wpływu różnych odłamów chrześcijaństwa na nauczanie Mahometa (s. 52).

o mnichu Bahirze mogła być też postać św. Sergiusza z Rusafy w Syrii²⁷. Męczennik ten był znany jako Sarjīs w tradycji arabskiej i Sarkīs w armeńskiej. Cieszył się szczególnym poważaniem wśród Arabów, w szczególności sprzymierzonych z Bizantyńczykami Ghassanidów, którzy pielgrzymowali do jego grobu. Za Justyniana I Rusafa otrzymała jego imię – Sergiopolis²⁸. Niewykluczone, że reminiscencją postaci wspomnianego męczennika jest Sergiusz, który według informacji Tabariego, był jednym z uczniów Jezusa²⁹. Fakt, że do legendarnego spotkania Mahometa z Bahirą miało dojść w Syrii może uprawdopodobniać przypuszczenie Bradforda.

Chrześcijańskie legendy o Bahirze

Wkrótce po opanowaniu przez muzułmanów obszarów Syrii, Palestyny i Egiptu zaczęły powstawać teksty chrześcijańskie, będące reakcją na rządy arabskie. Najwcześniejszym z takich popularnych gatunków była apokalipsa³⁰. Nie-

i wskazuje na obecność w jego kręgu innych wyznawców chrześcijaństwa (np. kuzyna Chadidży – Waraqa ibn Nawfala, Jabra, chrześcijanina z Egiptu, Marii Koptyjki) i na kontakty z grupami wyznawców tej religii z Etiopii (s. 45–46).

²⁷ B.C. Bradford, *The Qur'anic Jesus...*, s. 79, przyp. 116. O Sergiuszu i jego relacjach z Arabami zob. E. Key Fowden, *The Barbarian Plain: Saint Sergius Between Rome and Iran*, Berkeley 1999; I. Shahīd, *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century*, vol. I, 2, *Ecclesiastical History*, Washington 1995, s. 949–952, 953, 955; I. Shahīd, *Byzantium in South Arabia*, DOP 33, 1979, s. 85–87.

²⁸ I. Shahīd, *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century*, vol. II, Washington 2002, s. 115–133.

²⁹ Tabari, vol. IV, s. 124. Tabari oparł się tu na autorytecie Ibn Ishaka. Według niego było 13 uczniów Jezusa, z których jeden nazywał się Sergiusz. Wg tradycji muzułmańskiej dobrowolnie umarł na krzyżu zamiast swego pana. Jednak Tabari opowiada też inną historię. Zgodnie z nią cesarz rzymski, po przeprowadzeniu wywiadu z uczniami Jezusa i przyjęciu ich wiary, uwolnił Sergiusza (Tabari, vol. IV, s. 124). Według G.S. Reynolds Tabari miał na myśli Bahirę (*A Muslim Theologian...*, s. 151, p. 60–61). Zdaniem S.M. Stern'a (*Quotations From Apocryphal Gospels in 'Abd Al-Jabbār*, JTS 18.1, 1967, s. 48) imię „Sergiusz” zostało wybrane, jako powszechne wśród chrześcijan. Innego zdania jest G.S. Reynolds (*A Muslim Theologian...*, s. 151, przyp. 60.), który zauważa, że imię to nadawano w tradycji chrześcijańskiej heretykiemu mnichowi (arianinowi, nestorianinowi lub rzadziej jakobicie), który uczył Mahometa błędnych poglądów chrześcijańskich, zatem *Sergius is a foil to the Bahirā of Islamic tradition, the pious monk who is faithful to the true Injil of Jesus*.

³⁰ Najbardziej znanym przykładem jest *Apokalipsa* Pseudo-Metodego. Syryjski tekst wydał G.J. Reinink (*Die syrische Apokalypse des Pseudo-Methodius*, ed. G.J. Reinink, Lovanii 1993) Szerzej na jego temat: P.J. Alexander, *Byzantine Apocalyptic Traditions*, Berkeley 1985. Tam dalsza literatura przedmiotu.

które z tych opowieści zyskały popularność, rozwinięte w liczne wersje i zostały zapisane w wielu zachowanych pismach. Inne, mniej popularne, przetrwały tylko w pracy jednego autora³¹. Wśród nich ważne miejsce zajmują opowieści o chrześcijańskim nauczycielu Mahometa. Warto zauważyć, że także one zawierają wizje apokaliptyczne.

Na szczególne podkreślenie zasługuje to, że chrześcijańskie wersje legendy zaczynają się w miejscu, w którym kończy się opowieść muzułmańska. Całkowitemu przeorientowaniu uległ także ich wydźwięk. Według nich Bahira był here-tykiem, mnichem wygnanym przez swego biskupa, w związku z niewłaściwym kultem krzyża³². To właśnie dlatego, że został wygnany, znalazł się na terenach synów Izmaela i zaprzyjaźnił się z nimi³³, gdy zaczęli przychodzić do zbudowanej przez niego studni³⁴.

O popularności chrześcijańskiej legendy o Bahirze świadczy zarówno wielość redakcji, jak i liczba zachowanych rękopisów³⁵. Posiadamy obecnie dwie redakcje syryjskie – zachodniosyryjską (7 manuskryptów) i wschodniosyryjską (11 manuskryptów) oraz dwie arabskie, krótką (3 manuskrypty) i długą (6 manuskryptów)³⁶. Trzy z nich (dwie syryjskie i długa arabska) zostały opublikowa-

³¹ Zob. G. Salinger, *A Christian Muhammad legend and a Muslim ibn Tūmart legend*, ZDMG 117, 1967, s. 318–328; B. Roggema, *The Legend of Sergius-Bahirā in the Light of Christian Apologetics Vis-À-Vis Islam*, [in:] *The Legend of Sergius Bahirā: Eastern Christian Apologetics and Apocalyptic in Response to Islam, History of Christian-Muslim Relations*, Leiden–Boston 2009, s. 195; eadem, *The Legend of Sergius Bahirā*, [in:] *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History*, vol. I (600–900), eds. D.R. Thomas, B. Roggema, Leiden–Boston 2009, s. 600–603; N. Daniel, *Islam and the West. The Making of an Image*, 2nd, rev. ed., Oxford 1993, s. 31.

³² D. Bertaina, *Christian Muslim Dialogues...*, s. 127; B. Roggema, *The Legend of Sergius-Bahirā in the Light...*, s. 95–103. S. Gero (*The Legend...*, s. 56) zauważył, że stosunek Bahiry do krzyża przypominał stosunek doń bizantyńskich ikonoklastów.

³³ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 6, s. 444.

³⁴ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 6.8, 11–11.3, s. 444. W innych redakcjach to Arabowie budują celę dla mnicha i kopią dla niego studnię. *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), WS, 5, s. 266; *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), ZS, 6.4–5, s. 331–333; *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), KA, 6, 6.4–6, 6.8, s. 388.

³⁵ Łącznie istnieje lub wiadomo, że istniało trzydzieści jeden chrześcijańskich rękopisów. Na ich temat zob. B. Roggema, *Texts and Translations*, [in:] eadem, *The Legend of Sergius Bahirā: Eastern Christian...*, s. 238–246. R. Gotteil wykorzystał 7 manuskryptów, znajdujących się w bibliotekach europejskich (R.J.H. Gotteil, *A Christian Bahirā Legend. Introduction*, ZA13, 1898, s. 189–210. Na temat manuskryptów oksfordzkich i paryskich zob. L. Boisset, *Compléments à l'édition de la version arabe de la légende de Bahirā*, POR 16, 1990/1991, s. 124–128.

³⁶ B. Roggema, *A Christian Reading...*, s. 58; R.J.H. Gottheil, *A Syriac Bahirā Legend*, JAOS 13, 1889, s. CLXXVII–CLXXXI; S.H. Griffith, *Muhammad...*, s. 146.

ne w latach 1898–1903 przez Richarda Gottheila³⁷. Nową edycję wszystkich redakcji zawdzięczamy Barbarze Roggemie³⁸. Wymienione teksty powstawały w różnych środowiskach i funkcjonowały wśród chrześcijan różnych obrządków – jakobitów (zachodniosyryjska), melkitów (obie redakcje arabskie), nestorian (wschodniosyryjska)³⁹.

Struktura wszystkich wersji legendy jest zbliżona. Dotyczy to w szczególności obu redakcji syryjskich i krótkiej arabskiej, które Barbara Roggema nazywa synoptycznymi⁴⁰. Chociaż jednak we wszystkich możemy znaleźć wiele elementów wspólnych, różnią się one od siebie wieloma szczegółami⁴¹. Przede wszystkim ich główny bohater nazywany jest różnymi imionami – Rabban Sargis (Sergiusz) w redakcji zachodniosyryjskiej⁴², Sargis (Sergiusz) Bahira we wschodniosyryjskiej i krótkiej arabskiej⁴³, wreszcie Bahira w długiej arabskiej⁴⁴. Autorzy obu redakcji syryjskich określają go jako Nienawidzącego Krzyża⁴⁵.

³⁷ R. Gottheil, *A Christian christian Bahira legend. Introduction, English translation of the Syriac and Arabic texts with also the syriac and arabic texts by Richard Gottheil*, ZA 13, 1898, s. 189–210; 14, 1899/1900, s. 203–268; 15, 1901, s. 56–102; 17, 1903, s. 125–126. Jednak Barbara Roggema nazywa je rozczarowująco wadliwym *a disappointingly defective edition* (*Introduction*, [in:] e a d e m, *The Legend of Sergius Bahirā: Eastern Christian...*, s. 3). Część badczy sądziła zatem, że istnieją tylko te trzy redakcje (C.J. B l o c k, *Competing Christian Narratives on the Qur'an*, s. 9, <http://www.almuslih.org/Library/Block,%20C%20-%20Competing%20Christian%20Narratives.pdf>). Pierwsze sprawozdanie dotyczące krótkiej wersji arabskiej pojawiło się w 1991 roku dzięki Louisowi B o i s s e t (*Compléments...*, s. 123–132).

³⁸ W niniejszym artykule korzystam z tego wydania.

³⁹ D. B e r t a i n a, *Christian Muslim Dialogues...*, s. 125; S. L u p a ś c u, *Le sceau de la prophétie...*, s. 343.

⁴⁰ Krótka redakcja arabska różni się od syryjskich głównie w końcowej partii. Ponadto jej autor każe Mahometowi pojawić się przed Bahirą w towarzystwie innego chłopca, by mnich mógł wskazać proroka. Na temat różnic między poszczególnymi redakcjami (zob. S. G e r o, *The Legend...*, s. 52–54).

⁴¹ M.in. spotkanie Bahiry z narratorem, wizyta Bahiry na Synaju, nauki udzielane Mahometowi przez mnicha, apokalipsa Bahiry. Na temat tych różnic zob. J. L a s s n e r, *Joseph Sambari on Muhammad...*, s. 364–376; S. G e r o, *The Legend...*, s. 47–58; B. R o g g e m a, *The Recensions and the Manuscript Tradition*, [in:] *The Legend of Sergius Bahirā: Eastern Christian...*, s. 211–237; S.H. G r i f f i t h, *Muhammad...*, s. 149–150.

⁴² *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), ZS, o, s. 312. Redakcja zachodnio-syryjska: w języku Saracenów Bahira (Bahirā), podczas gdy Syryjczycy nazywają go Nienawidzący Krzyża.

⁴³ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), WS o i 2.2, s. 254 i 258; *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), KA, 1–2.3, s. 376.

⁴⁴ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 2.2. L. B o i s s e t, *Compléments...*, s. 123.

⁴⁵ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), WS, o, s. 254; *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), ZS, o, s. 312.

Interesującą próbę rozwiązania problemu imienia mnicha dał A. Mingana. W jego opinii Sergiusz był postacią historyczną, do której chrześcijanie mieszkający w Syrii odnosili się tytułem *bhīra*, nadawanym wszystkim mnichom. Oznaczał on osobę wybraną czy też zatwierdzoną (przez Boga), czcigodną, szacowną, sprawdzoną⁴⁶. Arabscy muzułmanie wzięli ten tytuł za właściwe imię⁴⁷. Zbitka Sergiusz-Bahira znaczyłaby zatem Czcigodny Sergiusz⁴⁸.

W poszczególnych redakcjach różne są imiona narratorów – mnichów, którzy spotkali Bahirę i wysłuchali jego opowieści⁴⁹. Ponadto pojawiają się w nich różne inne postaci. Specyficzną cechą krótkiej redakcji arabskiej jest to, że imię Muhammad jest konsekwentnie skracane do „M”.

Oprócz właściwych, legendarnych opowieści o Bahirze, pojawia się on (często bez imienia) w ogromnej liczbie innych źródeł. W *Dysputie mnicha z Bet Hale z arabskim moźnym*⁵⁰, datowanej na ok. 720 r., wzmiankowany jest mnich Sargis Bahira (Baḥīrā), który miał wpływać na Mahometa⁵¹. Jest to najprawdopodobniej pierwsze źródło, w którym mnich został zidentyfikowany, jako nauczyciel proroka⁵². Powstało stulecie przed pierwszą wzmianką w źródłach muzułmańskich.

⁴⁶ A. A b e l, *Bahira...*, s. 922; A.-M. S a a d i, *The story of Monk...*, s. 22.

⁴⁷ A. M i n g a n a, *The Transmission of the Koran*, MosW 7.4, 1917, s. 407, przyp. 59; F. N a u, *L'expansion nestorienne...*, s. 213–223.

⁴⁸ D. B e r t a i n a, *Christian Muslim Dialogues...*, s. 125.

⁴⁹ W redakcji zachodnio-syryjskiej to mnich Isho'yahb (Yeshu' Yhab), we wschodnio-syryjskiej Mar Yahb Alaha Wędrowiec, w długiej arabskiej mnich Marhab [Mrhb, Murhib, Murhab].

⁵⁰ *Dysputa z Bēt Hālē*, s. 187–242. Na jej temat zob. B. R o g g e m a, *The Disputation between a Monk of Bēth Hālē and an Arab Noble*, [in:] *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History*, vol. I (600–900), eds. D. R. T h o m a s, B. R o g g e m a, Leiden–Boston 2009, s. 268–273; e a d e m, *Pour une lecture des dialogues islamo-chrétiens en syriaque à la lumière des controverses internes à l'islam*, [in:] *Les controverses religieuses en syriaque*, ed. F. L u a n i, Paris 2016, s. 269–275; G. J. R e i n i n k, *Political Power and Right Religion in the East Syrian Disputation between a Monk of Bet Hale and an Arab Notable*, [in:] *The Encounter of Eastern Christianity with Early Islam*, eds. E. G r y p e o u, M. N. S w a n s o n, D. T h o m a s, Leiden–Boston–Köln 2006, s. 157–169; S. H. G r i f f i t h, *The Church in the Shadow of the Mosque: Christians and Muslims in the World of Islam*, Princeton 2007, s. 36–38. Muzułmański interlokutor mnicha wywodził się z otoczenia Maslamy ibn 'Abd al-Malika.

⁵¹ *Dysputa z Bēt Hālē*, 34; S. H. G r i f f i t h, *Disputing with Islam in Syriac: The Case of the Monk of Bēth Hālē and a Muslim Emir*, H(JSS) 3.1, 2000, s. 46; i d e m, *Disputes with Muslims in Syriac Christian Text: From Patriarch John (d. 648) to Bar Hebraeus (d. 1286)*, [in:] *Religionsgesprache im Mittelalter*, eds. B. L e w i s, F. N i e w ö h n e r, Wiesbaden, 1992, s. 260; i d e m, *Syriac writers on Muslims and the Religious Challenge of Islam*, Kerala 1995, s. 31. S. G e r o (*The Legend...*, s. 51) twierdzi, że imię Sargis osadza mnicha w orientalnej, syryjskiej tradycji chrześcijańskiej.

⁵² P. J a g e r, *Intended Edition of a Disputation between a Monk of the Monastery of Bet Hale and One of the Tayoye*, [in:] *IV Symposium Syriacum*, 1984: *Literary Genres in Syriac Literature*

Spośród późniejszych tekstów warto wspomnieć Jana z Damaszku (zm. 749), który twierdził, że Mahomet przeszedł Stary i Nowy Testament i rozmawiając z arianem mnichem wymyślił własną herezję⁵³. Piszący w VIII w. Teodor bar Koni znał opowieść o nauczycielu, od którego Mahomet czerpał informacje⁵⁴. O wpływie bliżej nieokreślonego mnicha na Mahometa wspomniał Teofanes Wyznawca (zm. 818)⁵⁵. Wiedzieli o nim także Jerzy mnich⁵⁶ i al-Kindi⁵⁷.

Chociaż mamy do czynienia z legendą, odnaleźć w niej można wiele elementów historycznych i sporów doktrynalnych, które wskazują na VII w.⁵⁸ Wprawdzie pisany tekst historii Bahiry zarówno w źródłach chrześcijańskich, jak i muzułmańskich pojawił się dopiero w IX w., ale tradycja ustna poprzedzała pisaną⁵⁹. W szczególności muzułmańska wersja legendy długo funkcjonowała jedynie w przekazie ustnym, dlatego pojawia się pytanie o to, której z opowieści przypisać pierwszeństwo. Datowanie utrudnia fakt, iż każda z zachowanych redakcji chrześcijańskiej wersji legendy składa się z kilku części, spisanych w różnym czasie⁶⁰. François Nau uważał, że muzułmańskie historie o Bahirze wywodzą się ze źródeł chrześcijańskich⁶¹. Jednak nowe badania wskazują, że o ile do IX w.

(Groningen – Oosterhesselen 10–12 September), eds. H.J.W. Drijvers, R. Lavenant, C. Molenberg, G.J. Reinink, Roma 1987, s. 401–402; S. Lupașcu, *Le sceau de la prophétie...*, s. 331.

⁵³ Jan z Damaszku, *O herezjach*, s. 132.

⁵⁴ Teodor Bar Koni, 273.

⁵⁵ Teofanes, AM 6122, s. 334 (mnich miał być przyjacielem Chadidży); L.J. Conrad, *Theophanes and the Arabic Historical Tradition: Some Indications of Intercultural Transmission*, BF 15, 1990, s. 189q.

⁵⁶ Jerzy Mnich, *Kronika*, vol. II, s. 699.2.

⁵⁷ Al-Kindi, *Apologia*, VI.64 i X.285, transl. L. Bottini, s. 158 i 213 (= transl. Newman, s. 453–454, 486); D. Bertina, *Christian Muslim Dialogues...*, s. 127. Zob. G. Troupeau, *Al-Kindi, 'Abd al-Masih*, [in:] *EI*, t. V, s. 120–121.

⁵⁸ A.-M. Saadi, *The story of Monk...*, s. 23.

⁵⁹ K. Szilágyi, *A prophet like Jesus? Christians and Muslims debating Muhammad's death*, JSAI 36, 2009, s. 132; A.-M. Saadi, *The story of Monk...*, s. 33; S.H. Griffith, *Muhammad...*, s. 146–174. B. Roggema (*A Christian Reading...*, s. 57) korzeni legendy doszukuje się w VIII w.

⁶⁰ Na temat datacji zob. A. Abel, *L'Apocalypse de Bahira et la notion islamique de Mahdi*, AIPHO 3, 1953, s. 1–12; A. Abel, *Bahira...*, s. 950–951. A. Abel datuje powstanie legendy Bahiry na VIII w., zaś jego apokalipsy na okres późniejszy (*L'Apocalypse de Bahira...*, s. 1). C.J. Boisset (*Competing Christian Narratives...*, s. 9) opowiada się za początkiem IX w. Inaczej sądzi S. Gero (*The Legend...*, s. 55), według którego najstarszą częścią legendy Bahiry jest *the apocalypse proper in the context of the autobiographical narrative*. Robert H. O'Connell (*Seeing Islam...*, 1997, s. 276) datuje tekst legendy na końcowy okres panowania Ma'muna (zm. 218/833).

⁶¹ F. Nau, *L'expansion nestorienne en Asie*, BVMG 40, 1914, s. 214–223, szczeg. 214–216; B. Roggema, *Legend...*, s. 56–57.

obie tradycje rozwijały się niezależnie od siebie⁶², to następnie chrześcijańska legenda została rozbudowana jako odpowiedź na muzułmańską opowieść o rozpoznaniu w Mahomecie proroka⁶³. Badaczka legendy, Barbara Roggema nie ma wątpliwości, że stanowi ona przepisane islamskich historii⁶⁴ i jest tekstowo zależna od tradycji islamskiej⁶⁵. W opinii Davida Thomasa jest złożoną kombinacją tradycyjnych islamskich i chrześcijańskich wątków⁶⁶.

Najstarsza chrześcijańska wersja legendy Bahiry została najprawdopodobniej spisana przez mnicha z zachodniego w Iraku około 810 r.⁶⁷ Oznacza to, że jej syryjska redakcja jest starsza od arabskiej⁶⁸. Jej autor – Syryjczyk, prawdopodobnie jakobita, był dobrze zorientowany zarówno w piśmiennictwie chrześcijańskim, jak i w tekstach arabskich⁶⁹. Zdaniem S.H. Griffitha wskazywanie na nestoriańskie powiązania Bahiry nie dowodzi, że legenda narodziła się wśród nestorian. Wręcz przeciwnie – prawdopodobnie jest to skutek tego, że większość opowieści o mnichu powstała w kręgu jakobitów⁷⁰, którzy obwiniali nestorian za wzrost islamu⁷¹. Również późniejsi redaktorzy legendy całkiem dobrze znali

⁶² A.-M. Saadi, *The story of Monk...*, s. 32–34.

⁶³ D. Bertaina, *Christian Muslim Dialogues...*, s. 126.

⁶⁴ B. Roggema, *The Legend of Sergius-Bahirā in the Light...*, s. 54.

⁶⁵ B. Roggema, *The Legend of Sergius-Bahirā in the Light...*, s. 54–58; D. Bertaina, *Christian Muslim Dialogues...*, s. 124–125; S.H. Griffith, *Syriac writers on Muslims and the Religious Challenge of Islam*, Kerala 1995, s. 41–42. Zob. też C. J. Block, *Competing Christian Narratives...*, s. 10. Ten ostatni stwierdza wręcz, iż: *The story of Bahirā from Ibn Ishāq is retold thus in The Legend of Bahirā (ibidem)*. Zdaniem B. Roggemy chrześcijańska legenda opiera się na ważnym epizodzie z wczesnego życia Mahometa, opisanym w źródłach muzułmańskich – wspomnianym powyżej jego spotkaniu z chrześcijańskim mnichem (B. Roggema, *The Legend of Sergius-Bahirā in the Light...*, s. 34).

⁶⁶ D. Thomas, *Changing Attitudes of Arab Christians towards Islam*, Trans 22.1, 2005, s. 12. Wśród wątków muzułmańskich badacz wymienia postać mnicha wybierającego Mahometa jako posłańca dla Arabów, przekazanie niepiśmiennemu Mahometowi tekstów z pism świętych, powstanie „arabskiego Koranu”. Z kolei motywy chrześcijańskie to „chrześcijańskie” źródła świętej księgi muzułmanów i zamiar mnicha, by doprowadzić pogańskich Arabów do właściwej wiary.

⁶⁷ K. Szilágyi, *A prophet like Jesus...*, s. 132; S.H. Griffith, *Muhammad...*, s. 157; A. Abel, *L'Apocalypse de Bahira...*, s. 1–12.

⁶⁸ S.H. Griffith, *Muhammad...*, s. 156. Abdul-Masih Saadi (*The story of Monk...*, s. 32) pisze w związku z tym, że mnich pierwotnie noszący imię Sargis, stał się potem Sargisem-Bahirą i Sargisem-Bahirą-Nasturem.

⁶⁹ S.H. Griffith, *Syriac writers...*, s. 49.

⁷⁰ S.H. Griffith, *Syriac writers...*, s. 48; idem, *Muhammad...*, s. 158.

⁷¹ S.H. Griffith, *Muhammad...*, s. 159. Inaczej było u Jana z Damaszku (*O herezjach*, s. 132), w którego opinii mnich był arianinem. Ariańskie wpływy na myśl Mahometa znalazły też odzwierciedlenie w legendzie o Bahirze. Cf. *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 16.24, s. 380.

twórczość Arabów. Dotyczy to zarówno Koranu i komentarzy do niego (*tafsir*), jak i tradycji historycznej – hadisów, biografii Mahometa (*sira*)⁷². Dowodzi tego fakt, że twórczo rozwijali niektóre wątki, zaledwie wspomniane w Koranie, np. ten dotyczący nocnej podróży Mahometa do Jerozolimy⁷³.

Badacze wskazują na wyższą jakość językową obu redakcji arabskich w porównaniu z ich syryjskimi odpowiednikami. Ich autorzy podejmowali wysiłki celem stworzenia bardziej logicznej narracji i wyeliminowania niezgodności tekstów syryjskich⁷⁴. Sceny i rozmowy są bardziej skomplikowane, zaś postacie nabierają ludzkiego wymiaru.

Już w średniowieczu legenda doczekała się licznych przekładów. Postać mniicha odnajdziemy w literaturze armeńskiej. Jako pierwszy wspomniał o nim Tomasz Astrouni (pocz. X w.)⁷⁵. Opowieści o Bahirze znane były w kręgu kultury żydowskiej⁷⁶ i bizantyńskiej⁷⁷. Są one też obecne w literaturze zachodnioeuropejskiej⁷⁸. Łacińskie tłumaczenie apokaliptycznego materiału legendy przetrwało w dwóch rękopisach, które obecnie znajdują się w bibliotekach we Francji⁷⁹.

⁷² D. B e r t a i n a, *Christian Muslim Dialogues...*, s. 129; M. P. P e n n, *Envisioning Islam. Syriac Christians and the Early Muslim World*, Philadelphia 2015, s. 89.

⁷³ Por. *Koran*, XVII, 1: *Chwała temu, który przeniósł Swego sługę nocą ze Świętego Meczetu do Meczetu Dalekiego*; zob. też XVII, 60; Komentatorzy Koranu doszukują się odniesień do niej także w surze LIII, 1–18 i LXXI, 19–25.

⁷⁴ Na temat struktury redakcji arabskich zob. K. S z i l á g y i, *Muhammad...*, s. 179, 212–215, 234–235; B. R o g g e m a, *The Recensions and the Manuscript Tradition* [in:] *Legend...*, s. 229–230.

⁷⁵ S. G e r o, *The Legend...*, s. 51, przyp. 22. O wpływie tej legendy wśród Armeńczyków zob. R. W. T h o m s o n, *Armenian Variations on the Bahira Legend*, HUS 3/4.2, 1979/1980, s. 884–895.

⁷⁶ M. G i l, *The Story of Bahirā and Its Jewish Versions*, [in:] *Related Worlds: Studies in Jewish and Arab Ancient History and Early Medieval History*, VIII, ed. i d e m, Aldershot 2004, s. 1–22; J. L a s s n e r, *Joseph Sambari on Muhammad...*, s. 349–350, 355–356, 376. Tu mnich nosi imię Buhayran.

⁷⁷ O recepcji legendy w Bizancjum zob. Th. K h o u r y, *Polemique byzantine...*, s. 76–87, zaś w Etiopii: *Anqasa Amin*, s. 136–148.

⁷⁸ Bahira pojawia się na przykład (pod imieniem Boheira) w *Liber denudationis*, 5.1, s. 270–271. Zob. także J. B i g n a m i - O d i e r, M. G. L e v i D e l l a V i d a, *Une version latine de l'Apocalypse syro-arabe de Serge-Bahira*, MAH 62, 1950, s. 125–148; S. M u l a, *Muhammad and the Saints: The History of the Prophet in the 'Golden Legend'*, MPh 101, 2, 2003, s. 175–188. Na temat europejskiej polemiki z islamem zob. N. D a n i e l, *Islam and the West...*, *passim* i J. V. T o l a n, *The Saracens. Islam in the Medieval European Imagination*, New York 2002. O wizerunku Mahometa na Zachodzie – M. D i C e s a r e, *The Pseudo-Historical Image of the Prophet Muhammad in Medieval Latin Literature: A Repertory*, Berlin–Boston 2012.

⁷⁹ Najstarszy, MS Bourges Latin 367 (306) pochodzi z końca XIII w. Drugi, MS BN Latin 2599 (*Liber Mariae monachi de revelationibus factis Sergio Barre*), z XIV w. – B. R o g g e m a, *The Recensions...*, s. 215–216. Przekład dokonany raczej z syryjskiego niż arabskiego [*ibidem*, s. 218].

Wizerunek Mahometa

W niniejszym artykule interesuje mnie wizerunek Mahometa w najbardziej rozbudowanej redakcji legendy o mnichu Bahirze, znanej jako długa arabska⁸⁰. Wybór tej redakcji wynika z jej odmienności względem pozostałych (obu syryjskich i krótkiej arabskiej). Jej redaktor dokonał głębokich zmian strukturalnych w tekście legendy, traktując dość swobodnie materiał syryjski, z którego korzystał. Niektóre elementy zostały pominięte, inne rozbudowane. Opowieść jest znacznie dłuższa, ponieważ zawiera wymyśloną chrześcijańską interpretację fragmentów Koranu i islamskich rytuałów, których nie ma w redakcjach synoptycznych⁸¹.

Tym, co szczególnie wyróżnia długą redakcję arabską od pozostałych jest fakt, iż głównym narratorem jest w niej sam Bahira, który w innych redakcjach umiera w środku opowieści⁸². W analizowanym tekście legenda przybiera formę długiej spowiedzi Bahiry, którą jako starzec odbywa przed Murhabem (Mrhb)⁸³, mnichem-narratorem, który go odwiedził. Fakt, że czyni to w obliczu przewidywanej rychłej śmierci czyni historię bardziej wiarygodną⁸⁴. Nie pojawia się tu żaden uczeń Bahiry, zatem nie ma dodatkowych pośredników, którzy mogliby na zasadzie „głuchego telefonu” zniekształcić opowieść. Mnich, który wysłuchał spowiedzi Bahiry, pozostawał z nim przez długi czas w klasztorze i spisał jego opowieść w jego obecności⁸⁵. Nie poznajemy nazwy klasztoru, wiemy jedynie, że znajdował się niedaleko ziem Saracenów⁸⁶.

Inną cechą, wyróżniającą długą redakcję arabską, są liczne odwołania do Koranu. Narrator korzysta z każdej okazji, by cytować świętą księgę islamu lub czynić do niej aluzje⁸⁷. Barbara Roggema doliczyła się ok. 40 wersów koranicz-

⁸⁰ Jako pierwszy omówił ją, na podstawie rękopisu ms 215, fond arabe, BN de Paris, Carra De Vaux (*La légende de Bahira, ou un moine chrétien auteur du Coran*, ROC 1.2/4, 1897, s. 439–454).

⁸¹ O chrześcijańskiej egzegezie Koranu: zob. B. Roggema, *A Christian reading...*, s. 57–73.

⁸² B. Roggema, *A Christian Reading...*, s. 58, przyp. 4.

⁸³ Możliwe lekcje imienia mnicha: Murhib, Murhab Marhab.

⁸⁴ Bahira ma świadomość swego grzechu, jakim było poczynienie daleko idących zmian w nauczaniu chrześcijańskim, w celu pozyskania Arabów dla monoteizmu (*Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 18.37–38, s. 514–516). Rozróżniał to, co uczynił posłuszny boskim rozkazom i to, co robił bez niego, na swój własny rachunek; jego grzech polegał na doradzaniu Muhammadowi, aby twierdził, że jest prorokiem, a zwłaszcza, by włączył antytrynitarne wersety do Koranu (*Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 18.12, 18.13–18, 18.34, s. 508, 510, 514).

⁸⁵ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 18 i 18.71, s. 506 i 526.

⁸⁶ S.H. Griffith, *Syriac writers...*, s. 43.

⁸⁷ S.H. Griffith, *Muhammad...*, s. 166.

nych, cytowanych w analizowanym tekście⁸⁸. Bezpośrednie cytaty i bardziej luźne odniesienia pochodzą z prawie dwóch tuzinów sur, czego dowiódł Brian C. Bradford⁸⁹. Autor opowieści wkłada w usta Bahiry fragmenty Koranu, by następnie podawać ich chrześcijańską interpretację. Są to przede wszystkim te wersety, które w pozytywny sposób odnoszą się do chrześcijaństwa np.: *Jeśli wątpisz w to, co zesłałamy tobie, zapytaj tych, którym dano tę księgę wcześniej*⁹⁰, co jednoznacznie przywołuje na myśl werset 94 sury 10⁹¹. Równocześnie nauczyciel Mahometa wyjaśniał, że ma na myśli Ewangelię⁹². W nauczaniu Bahiry pobrzmiewa też werset 82 sury 5, w którym chrześcijanie zostali określani jako najbardziej przyjaźni wobec islamu⁹³.

Chociaż w długiej redakcji arabskiej znajdują się wizje apokaliptyczne⁹⁴, ich rola jest mniejsza niż w redakcjach syryjskich – tu na pierwszy plan wysuwa się rozbudowany opis spotkań Bahiry z Mahometem⁹⁵. Nauczyciel proroka jest określany jako jeden spośród ludzi z Antiochii⁹⁶. Nie jest wprost powiązany z nestorianizmem.

Uwagę zwracają też silne akcenty antyżydowskie i odwołania do prorostw biblijnych w kwestii czasów panowania synów Izmaela⁹⁷. Jest to tym bardziej zastanawiające, że nie jest w ogóle wspomniany Żyd Ka'b⁹⁸, który w redakcjach syryjskich był odpowiedzialny za wykrzywienie nauk Bahiry.

⁸⁸ B. Roggema, *A Christian Reading...*, s. 58.

⁸⁹ B.C. Bradford, *The Qur'anic Jesus...*, 82–83.

⁹⁰ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 16,19, s. 468; B. Roggema, *A Christian Reading...*, s. 59.

⁹¹ *Jeśli masz wątpliwości do tego cośmy ci objawili, to zapytaj tych, którzy czytają Księgę zesłaną przed tobą* (Koran, X, 94).

⁹² B. Roggema, *A Christian Reading...*, s. 59.

⁹³ W przekładzie Czachorowskiego: *I przekonasz się, że ludźmi najbardziej przyjaźnymi wobec wiernych są ci, którzy mówią: „My jesteśmy chrześcijanami”. To dlatego, że są wśród nich kapłani i mnisi i oni się nie wywyższają. (...)*. Według Bielawskiego ten fragment brzmi: *I z pewnością się przekonasz, że najbliżsi, przez swą przyjaźń, są ci, którzy mówią „My jesteśmy chrześcijanami”. Tak jest, albowiem są wśród nich księża i mnisi, oni nie wbijają się w pychę*. Hadrat Mirza Tahir Ahmad proponuje tłumaczenie określenia *quissīs* jako *uczeni*, zamiast *kapłani*, czy *księża* (tu: sura V, 83).

⁹⁴ Opowieść zaczyna się wizją, doświadczoną na Synaju i kończy tzw. drugą apokalipsą Bahiry. Ponadto w tekście legendy mamy bezpośrednie odwołanie do *Apokalipsy* Pseudo-Metodego (*Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA 6.5, s. 448; S.H. Griffith, *Syriac writers...*, s. 44).

⁹⁵ S.H. Griffith, *Syriac writers...*, s. 45–46; idem, *Muhammad...*, s. 151.

⁹⁶ S.H. Griffith, *Syriac writers...*, s. 43; idem, *Muhammad...*, s. 154.

⁹⁷ S. Rosenkranz, *Die jüdisch-christliche Auseinandersetzung unter islamischer Herrschaft: 7.–10. Jahrhundert*, Bern–Berlin–Bruxelles 2004, s. 94–96.

⁹⁸ Lub Kaleb, Kālef, Ka'f, Kāteb w zależności od kopisty. Zob. S.H. Griffith, *The Prophet Muhammad...*, s. 137. Identyfikowany ze znany z źródeł muzułmańskich żydem imieniem

Według obu redakcji arabskich Bahira na początku leczył i nauczał Arabów, także ich szejków, którzy przychodzili do jego studni⁹⁹. Jeszcze zanim spotkał Mahometa, głosił Saracenom nadejście wielkiego człowieka. Zapoznawał ich też z historiami biblijnymi, opowiadając o Hagar, jej synu Izmaelu i o obietnicy danej im przez Boga¹⁰⁰. Redaktorzy legendy starają się przekonać czytelnika o wielkim autorytecie mnicha, którego polecenia i rady Arabowie posłusznie wypełniali¹⁰¹.

Pewnego dnia wśród koczowników, którzy przychodzili do jego studni, Bahira wypatrzył bystrego, inteligentnego, mądrego, dobrze wychowanego chłopca. W odróżnieniu od redakcji synoptycznych w długiej redakcji arabskiej Mahomet w czasie pierwszego spotkania z mnichem nie był dzieckiem, ale dorastającym młodzieńcem¹⁰². Dlatego mógł zostać przedstawiony jako chłopiec posiadający wymienione powyżej cechy i – co szczególnie warte podkreślenia – cieszący się autorytetem wśród kupców i przewodników wielbłądów¹⁰³. Był świadom swej pozycji i zachowywał się jak przywódca¹⁰⁴. To właśnie te cechy sprawiły, że Bahira uznał, że to właśnie on musi zostać przywódcą Izmaelitów¹⁰⁵. Warto zauważyć, że brak tu znanych z opowieści muzułmańskich znaków, które miały wyróżniać Mahometa. Zapewne to skłoniło Sidneya H. Griffitha do wniosku, że w redakcji arabskiej nie ma śladów muzułmańskiej opowieści o mnichu¹⁰⁶.

Bahira poinformował młodego Araba, że kiedyś władza znajdzie się w jego rękach, a jego imię stanie się sławne na krańcach ziemi i nakazał odejść, a potem powrócić bez towarzyszy¹⁰⁷. Chociaż nie zostało to wyrażone wprost, sądzić należy, że to ostatnie polecenie wydał w tajemnicy. Redaktor długiej legendy

Ka'b al-Aḥbār, nawróconym na islam. O tej postaci zob. M. Perlmann, *Another Ka'b al-Aḥbār Story*, JQR 45, 1954, s. 48–58; i d e m, *A legendary story of Ka'b al-Aḥbār's Conversion of Islam*, [in:] *The Joshua Starr Memorial Volume: Studies in History and Philology* [= JSS 5, 1953], s. 85–99; S. Stroumsa, *On Jewish Intellectuals who converted to Islam in the Early Middle Ages*, [in:] *The Jews of Medieval Islam. Proceedings of an International Conference held by the Institute of Jewish Studies, University College*, ed. D. Frank, London, 1992, s. 182.

⁹⁹ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 6,8 i 11–11,3, s. 444; *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), KA, 6,8, s. 388 (Arabowie wykopali tę studnię dla niego i zbudowali mu celę); 11, s. 392.

¹⁰⁰ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 6,5, s. 446–448.

¹⁰¹ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 11,1–3, s. 44. Bahira podkreślał dobre relacje z koczownikami – zaspokajali wzajemnie swoje potrzeby, prowadzili długie rozmowy.

¹⁰² *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 12, s. 448; J. Lassner, *Joseph Sambari on Muhammad...*, s. 368.

¹⁰³ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 12, s. 448.

¹⁰⁴ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 12, s. 448.

¹⁰⁵ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 12,2, s. 448.

¹⁰⁶ S.H. Griffith, *The Prophet Muhammad...*, s. 138.

¹⁰⁷ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 13,1, s. 448–450.

arabskiej w interesujący sposób przedstawił reakcję na powyższe słowa Bahiry. Arabowie, którzy towarzyszyli młodemu Mahometowi, odeszli smutni i zazdrośni¹⁰⁸. On sam z kolei był zaniepokojony, a może nawet przerażony tym, co usłyszał na swój temat. Zaintrygowany słowami mnicha wykonał jednak jego polecenie i powrócił, by wysłuchać jego nauk¹⁰⁹.

Bahira podkreślał posłuszeństwo młodego przywódcy Arabów, który polegał na nim całkowicie i stał się jego gorliwym uczniem. Chłopiec zrobił wszystko tak, jak mu kazałem – stwierdził¹¹⁰. Trudno się temu dziwić, bowiem to, co Bahira miał do powiedzenia Mahometowi, musiało się temu ostatniemu spodobać. Mnich, który przed przybyciem na pogranicze arabskie odwiedził Synaj, doznał tam wizji¹¹¹, w trakcie której usłyszał, że Mahomet będzie rządził potężnym królestwem i stanie się panem wielkiego imperium¹¹². To, co zobaczył, uzupełnił lekturą Tory i proroków starotestamentowych, u których wyczytał o przyszłym panowaniu synów Kedar i Izmaela¹¹³, oraz tekstem *Apokalipsy* Pseudo-Metodego¹¹⁴. Na tej podstawie prorokował, że Bóg powoła spośród Arabów wielkiego człowieka, który stanie się protoplastą wielu władców i będzie sławiony aż po krańce ziemi¹¹⁵. Ten człowiek, noszący imię Mahomet zostanie głową synów Izmaela, ich królem¹¹⁶. Skupi w swych rękach potęgę i władzę, jego imię stanie się sławne, a jego ludzie będą za nim podążać¹¹⁷. Bahira zapowiadał, że według Bożego planu młody przywódca Arabów nawróci swoją rodzinę i swój lud, tak iż odstąpi od oddawania czci bożkom i zacznie czcić *Boga, wzniosłego, jedyne*¹¹⁸.

¹⁰⁸ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 13.1, s. 450.

¹⁰⁹ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 13.1, s. 450.

¹¹⁰ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.15, s. 496.

¹¹¹ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 3-13.40 Ujrzał białego lwa, symbolizującego synów Izmela, zjadającego Wschód, Zachód, pustynię i Syrię (*Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 3.12, s. 436), a potem kolejne bestie, zapowiadające panowanie kolejnych władców muzułmańskich (*Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 3.13-18). Otrzymał też zadanie ostrzeżenia cesarza Maurycjusza i szacha Chosroesa, co im grozi (*Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 4-4.5, s. 442-444).

¹¹² *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 6.5, s. 446. Końcowa część legendy, druga apokalipsa Bahiry (DA, 17-17.110), także zawiera szereg przepowiedni, dotyczących przyszłych sukcesów Arabów, którzy będą liczni, jak gwiazdy na niebie czy ziarna piasku na pustyni (*Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 17.53, s. 502).

¹¹³ Izaj. 21.16; Dan 11; *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.24, s. 480.

¹¹⁴ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 6.5, s. 448; 16.24, s. 480; 18.11, s. 509.

¹¹⁵ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 11.5-6, s. 448.

¹¹⁶ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 12.2, s. 448.

¹¹⁷ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 13.1, s. 448-450.

¹¹⁸ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 14.4, s. 452. Cf. *Koran*, VII, 70.

W świetle długiej redakcji arabskiej Mahomet jawi się jako wybraniec Boga. Bahira nauczał, że sukces jego misji jest nieunikniony, co wywnioskował na podstawie tego, co przeczytał, zrozumiał, usłyszał i zaobserwował¹¹⁹. By jednak prośbę się spełniło, Mahomet musiał wysłuchać nauk mnicha i wprowadzić je w życie. To już nie okazało się łatwe. Przede wszystkim trzeba było przekonać towarzyszy Mahometa o jego posłannictwie i zmusić ich do porzucenia dawnych wierzeń i przyjęcia nowej religii. Nie było to łatwe zarówno ze względu na ich charakter, jak i z powodu słabości przyszłego proroka.

Tym ostatnim poświęcono wiele uwagi. Co godne podkreślenia, sam Mahomet miał być ich świadom. Legenda prezentuje go, jako człowieka pełnego obaw, że jego bliscy i współplemieńcy nie zaakceptują jego nauk, a tym bardziej nie uznają go za swego władcę, bowiem gardzą nim jako ubogim sierotą, pozostającym pod opieką wuja, Abu Taliba¹²⁰. Na tym przykładzie widać, że nie wszystkie sprzeczności redaktorowi/redaktorom udało się wyeliminować. Wszak Mahomet był już samodzielnym, chociaż młodym człowiekiem. Nie wymagał opieki Abu-Taliba, chociaż mógł nadal korzystać z jego pomocy. Bahira starał się rozwiać jego wątpliwości wskazując, iż ubóstwo nie jest przeszkodą – wszak również inni prorocy bywali ubodzy¹²¹.

Z dalszej części opowieści dowiadujemy się, że obawy Araba potwierdziły się. Jego przywództwo było kwestionowane, a współplemieńcy żądali od niego dowodów, że jest prorokiem¹²². Tylko pod warunkiem, że udowodni swe prorockie „kwalifikacje” gotowi byli porzucić swych dawnych bogów. Najwidoczniej jednak nie wszyscy, bowiem wkrótce uczeń Bahiry skarżył się swojemu mistrzowi, że różni Arabowie uważają się za lepszych od niego, poniżają go i gardzą jego misją¹²³. Czuł się zbyt słaby, by się im przeciwstawić, z powodu ich charakteru – opisywał ich jako złych, aroganckich, szorstkich i wyniosłych¹²⁴. Martwił się z tego powodu. Miał już jednak poczucie, że to on przewyższa współplemieńców¹²⁵, zatem najwidoczniej nauki mnicha odcisnęły na nim swe piętno.

Nie potrafił jednak sprostać wymaganiom swojego ludu, który żądał od niego cudów, np. wskrzeszania zmarłych¹²⁶. Miotał się między naukami mnicha

¹¹⁹ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 18.73, s. 526.

¹²⁰ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16, s. 456.

¹²¹ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16, s. 458.

¹²² *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.14, s. 486; 16.28, s. 492.

¹²³ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.28, s. 492.

¹²⁴ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.28, s. 492.

¹²⁵ Deklarował wprost, że przewyższa ich urodzeniem (*Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.28, s. 492: *ja jestem lepszy niż oni, zarówno w odniesieniu do mojej matki, jak i mojego ojca*).

¹²⁶ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.14, s. 486; 18.42, s. 516. Chociaż sam Mahomet nigdy, jak się wydaje, nie przypisywał sobie zdolności czynienia cudów, w tradycji

i oporem swych ludzi. Miał pretensje do Bahiry, który naraził go na takie wewnętrzne rozdarcie i na konflikt z własną społecznością. Według relacji Bahiry Mahomet: *Jakiś czas później przyszedł do mnie płacząc i powiedział: „O mnichu, ty jesteś tym, który mi to zrobił”*¹²⁷. By ratować się z tej trudnej sytuacji przystał na szczególny układ – Bahira miał nauczać go nocami, a on za dnia przekazywał jego nauki Arabom kłamiąc, że otrzymał je od archanioła Gabriela¹²⁸. Podkreślić jednak warto, że inicjatywa tego oszustwa wyszła od mnicha, nie od Mahometa.

Podobnie jak w innych opowieściach o Bahirze to mnich jawi się jako faktyczny autor Koranu – to on wymyślił proroctwo i napisał księgę, którą przedstawił jako objawienie¹²⁹. Tym samym święta księga islamu staje się, by użyć słów Sidneya Harrisona Griffitha, *Crypto-Christian Scripture*¹³⁰. Jej spisanie było skutkiem prośb Mahometa, który zdawał sobie sprawę, że bez niej nie zdoła przekonać swych współplemieńców¹³¹. Nazwał ją *Furqān*, ponieważ składała się z różnych, rozproszonych części (*mufarraḡ*) i została złożona z wielu ksiąg¹³². By przekonać współplemieńców, że księga pochodzi od samego Boga, Mahomet zgodził się na sugestię Bahiry, by zaaranżować swego rodzaju przedstawienie – napisana przez mnicha księga została przesłana na rogu krowy, niemego świadka¹³³. Zapewne Arabowi łatwo było przystać na to oszustwo, skoro w księdze znalazło się stwierdzenie, iż jest on apostołem (posłańcem) Boga, którego zadaniem jest krzewienie prawdziwej wiary i zwalczanie politeistów¹³⁴.

muzułmańskiej wcześniej zaczęto mu je przypisywać. Na temat cudów w biografii Mahometa zob. I. Goldziher, *Muslim Studies*, vol. II, transl. C.R. Barber, S.M. Stern, London 1971, s. 255–341; D.J. Sahas, *The Formation of Later Islamic Doctrines as a Response to Byzantine Polemics: The Miracles of Muhammed*, GOTR 27.2/3, 1982, 307–324; R.R. Williams, *An Analysis of the Supernatural Archetype of the Prophet Muhammad as Found in the Sira/Ta'rikh and Tafsir Works of al-Tabari and Ibn Kathir*, PhD thesis Montreal 2006, *passim*, szczeg. 9–29, online <https://central.bac-lac.gc.ca/.item?id=TC-QMM-108948&op=pdf&app=Library>

¹²⁷ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 18.41, s. 516.

¹²⁸ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 16.2, s. 458: *mów im: „Gabriel poinformował mnie, a ja przekazałem wam wiedzę, której mnie nauczył”*.

¹²⁹ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 18.19, s. 510; 18.64, s. 522; S.H. Griffith, *The Qur'an in Christian Arabic Literature: A cursory Overview*, [in:] *Arab Christians and the Qur'an from the Origins of Islam to the Medieval Period*, ed. M. Beaumont, Leiden 2018, s. 14–18. Autor legendy każe Bahirze opowiadać mnichowi Murhabowi, iż napisał i wymyślił dla Araba liczne ważne rzeczy (*Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 16.26, s. 488; 18, 67, s. 524).

¹³⁰ S.H. Griffith, *The Qur'an in Christian...*, s. 14.

¹³¹ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 16.2, s. 458

¹³² *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 16.15, s. 496.

¹³³ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 16.14, s. 486; 16.28, s. 494.

¹³⁴ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 16.26, s. 486. Por. *Koran*, IX, 33; XLVIII, 29; LXI, 9. Bahira miał podyktować wersety, nakazujące zwalczanie politeistów

Autor legendy zastrzega, iż Bahira miał świadomość, że po śmierci Mahometa teksty napisane przez niego zostaną zmienione¹³⁵. Wskutek takich opowieści niektórzy chrześcijańscy autorzy arabscy twierdzą, że dzieła Bahiry stanowiły podstawę tych fragmentów Koranu, które odpowiadały zasadom chrześcijaństwa, a reszta została wprowadzona przez kolejnych kompilatorów, takich jak kalif ‘Uthmān ibn ‘Affān czy współcześni Żydzi i Arabowie.

Na polecenie Bahiry Mahomet godzić się miał na oszukiwanie swoich współplemieńców w kwestii czynionych cudów. Jak wspomniano, Arabowie domagali się ich, jako dowodu, że mają do czynienia z prorokiem¹³⁶. Dlatego do legendy wprowadzone zostały dzieje nocnej podróży Mahometa do Jezozolimy (*isrā*) i jego podróży do nieba (*mi’rāj*)¹³⁷. Ponieważ Bahira odbył pielgrzymkę do wspomnianego miasta i zobaczył niebo w swej wizji na Synaju, skromnie pozwolił, aby Mahomet udawał wiedzę o tych rzeczach¹³⁸. Aby zaspokoić wymagania

(*Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 16.18, s. 464). Cf. *Koran*, IX, 5. Nieco inaczej w surze II, 191, gdzie nakaz zwalczania nie jest odniesiony wyłącznie do politeistów.

¹³⁵ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 16.26, s. 488; 18, 67, s. 524. Pierwszy fragment ma charakter przepowiedni – skutkiem dokonanych zmian będą walki między muzułmanami, zabijanie w imię Boga, nienawiść. B. Roggema, *The Affair of the Qur’ān*, [in:] *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History*, vol. I (600–900), eds. D.R. Thomas, B. Roggema, Leiden–Boston 2009, s. 595–596.

¹³⁶ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 16.14, s. 486; 18.42, s. 516.

¹³⁷ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 18.46–48, s. 518; 18.51–53, s. 520; *Koran*, XVII, 1; Ibn Ishak, s. 181–184 (nocna podróż do Jerozolimy) i 184–187 (podróż do niebios). Por. *Koran*, XVII, 1; XVII, 60. Fragment poświęcony nocnej podróży Mahometa do Jerozolimy z rękopisu oksfordzkiego (Oxford Bodl. or.199, f. 42v–43v), różniący się od opublikowanego przez R. Gottleila, publikuje Louis Boisset (*Compléments...*, s. 130–131). Na temat nocnej podróży Mahometa na koniu al-Burāq (Błyskawica, Jaśniejący) zob. F. Colby, *Narrating Muhammad’s Night Journey. Tracing the Development of the Ibn ‘Abbās Ascension Discourse*, New York 2008; idem, *Night Journey (Isra and Mi’raj)*, [in:] *Muhammad in History, Thought, and Culture: An Encyclopedia of the Prophet of God*, vol. II, eds. C. Fitzpatrick, A. Walker, Santa Barbara 2014, s. 420–425; A.A. Bevan, *Muhammad’s Ascension to Heaven*, [in:] *Studien zu Semitischen Philologie und Religionsgeschichte Julius Wellhausen*, Topelman 1914, s. 49–61; B.E. McNelly, *The Mi’raj of Muhammad in an Ascension Typology*, dostępny on-line: <http://www.bhporter.com/Porter%20PDF%20Files/The%20Miraj%20of%20Muhammad%20in%20an%20Ascension%20Typology.pdf>; E. Potec, *Muhammad’s Night Journey to Heaven or the Initiatic Path to a Temporal and Spiritual Leadership*, *AJMP* 5, 2016, 135–140; J.R. Porter, *Muhammad’s Journey to Heaven*, *Numen* 21.1, 1974, s. 64–80; P. Weeb, *The Familiar and the Fantastic in Narratives of Muhammad’s Ascension to the Heavenly Spheres*, *MES* 2012, s. 1–17; H.F. Wüstenfeld, *Nachträgliches über Bahīrā*, *ZDMG* 9, 1855, s. 799–800.

¹³⁸ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 18.46–57, s. 518–520.

Arabów dotyczące cudów Bahira włączył też do Koranu historię dotyczącą wielbłąda (ściślej: wielbłądźcy) z Thamūd (Samud)¹³⁹.

Co warte odnotowania, według legendy Bahira miał być również autorem muzułmańskiego wyznania wiary. Pisząc *On jest Bogiem, Jedynym, Wiecznym Bogiem*¹⁴⁰ i polecając Mahometowi, by przedstawiał swemu ludowi ten werset jako objawiony, mnich chciał przybliżyć Arabom Boga chrześcijan¹⁴¹. Przyznawał się też do wersetu, w którym oznajmiono, że Bóg nie zrodził, ani nie został zrodzony i nikt nie jest do niego podobny¹⁴², zatem do tekstu polemicznego względem chrześcijaństwa. Równocześnie, najwyraźniej pod wpływem nauk muzułmańskich podkreślał, iż Mahomet jest tylko posłańcem, nikim więcej¹⁴³.

Jednymi z najciekawszych fragmentów legendy są te, w których Mahomet występuje w roli negocjatora zasad religijnych. Autor redakcji arabskiej stara się zaprezentować swego bohatera jako osobę, która pragnie nawrócić Arabów na chrześcijaństwo. Bahira deklaruje to wprost¹⁴⁴. Jednak wymogi tej religii okazują się zbyt trudne dla koczowników. Mahomet, który znał dobrze swych współbraci, stał się ich reprezentantem, starającym się uzyskać złagodzenie przykazań. Przedmiotem negocjacji były – post, modlitwa, raj, liczba żon. Bahira wprawdzie podkreślał, że wprowadzenie określonych rytuałów i praktyk jest konieczne, podobnie jak prawa¹⁴⁵, bo w innym przypadku Mahomet nie osiągnie sukcesu, ale potem godził się na ustępstwa. Gdy Mahomet po raz pierwszy przyszedł w tej sprawie do Bahiry, oświadczył, że jego ludzie są zbyt zmysłowi, co oznacza, że

¹³⁹ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 18.42–43, s. 516. Por. *Koran*, VII, 73–79; XXVI, 141–159; XCI, 11–14. Ta opowieść była wyśmiewana już przez Jana z Damaszku (J a n z D a m a s z k u, *O herezjach*, s. 138–140). Zobacz także polemikę przeciwko cudom przypisywanym Mahometowi przez jego zwolenników (cf. G. T a r t a r, *Dialogue islamo-chrétien sous le calife al-Ma'mūn (813–834): les épîtres d'al-Hashimī et d'al-Kindī*, Paris 1985, s. 84–92). O polemice bizantyńskiej: Th. A. K h o u r y, *Polemique byzantine...*, s. 155–156).

¹⁴⁰ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 18.24, s. 512. Por. *Koran*, CXII, 1–4.

¹⁴¹ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 18.25, s. 512. Zdawał sobie sprawę, że popęlnił nadużycie.

¹⁴² *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 18.24, s. 514; cf. *Koran*, CXII, 1–4.

¹⁴³ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.26, s. 486–488. Por. *Koran*, III, 144: *Muhammad jest tylko Wystannikiem* (tłum. C z a c h o r o w s k i); *Muhammad jest tylko Pośłańcem* (tłum. B i e l a w s k i). Inaczej w przekładzie Hadhrata Mirzy Tahir Ahmada: *Jedynie Muhammad jest pośłańcem*.

¹⁴⁴ Mówi, że starał się skłonić go do właściwej wiary i do niepodważalnej prawdy. Chwali się, że wprowadził do Koranu wiele elementów chrześcijańskich, np. wersety dotyczące Marii i dziewiczego poczęcia Jezusa (*Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.17, s. 469; 16.24, s. 478; 16.27, s. 492) i wiedzę o nadejściu prawdziwego Mesjasza (DA, 16.24, s. 480). Zob. też *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.27, s. 490; 16.28, s. 490–492.

¹⁴⁵ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.21, s. 470.

nie będą w stanie dostosować się do moralności chrześcijańskiej. Wskutek jego argumentów mnich zawarł w Koranie fragment, który pozwalał na poligamię¹⁴⁶. Warto w tym miejscu przypomnieć, że w chrześcijańskiej literaturze polemicznej obecne są liczne odniesienia do wielożeństwa w islamie¹⁴⁷.

Podobnie konieczne okazało się złagodzenie codziennych praktyk religijnych, ponieważ Arabowie nie byli przyzwyczajeni do męczących postów i modlitw¹⁴⁸. Prorok zachowywał się w tym przypadku niczym wytrawny kupiec. Zręcznie wykorzystywał powszechne przekonanie, iż koczownicy są prości, nieprzywykli do długiego wysiłku, lubiący uciechy cielesne, by uzyskać kolejne ustępstwa¹⁴⁹. Wskazywał też na własne ograniczenia – brak autorytetu, by przekonać współbraci do podporządkowania się wymaganiom stawianym przez Bahirę. Gdy próba zmuszenia Arabów, by modlili się ku wschodowi, zakończyła się buntem (chcieli śladem swych ojców zwracać się w kierunku *Qibla*¹⁵⁰), Bahira polecił Mahometowi modlić się wraz z nimi w kierunku Mekki¹⁵¹. Działając w ten sposób Arab sprawił, że zamiast długotrwałych postów muzułmanom nakazany został niezbyt uciążliwy post od świtu do zmierzchu, przez jeden miesiąc w roku¹⁵². Podobnie ustalone zostały zasady modłów, które nie mogły być zbyt długie¹⁵³. David Thomas zauważył, że te „negocjacje” w sprawie zredukowania liczby i ograniczenia czasu trwania nabożeństw przypominają rozmowy Mahometa z Allahem podczas słynnej nocnej podróży do nieba (*mir'āğ*)¹⁵⁴.

¹⁴⁶ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 18.44, s. 518 (tu poligamia miała być praktycznie nieograniczona). Por. *Koran*, IV, 3.

¹⁴⁷ Na przykład wspomina je Jan z Damaszku (J a n z D a m a s z k u, *O herezjach*, s. 136–138). Pojawia się w *Liber denudationis* (m.in.: 2.3, s. 246–247; 7.2, s. 281–283; 7.5–7, s. 284–287) i w wersji korespondencji między Leonem i Umarem zachowanej u Gewonda (*Correspondence, Umar II and Leo III*, s. 324–326). O autorach bizantyńskich: Th. K h o u r y, *Polemique byzantine...*, s. 260–269; o autorach zachodnich: N. D a n i e l, *Islam and the West...*, s. 135–148.

¹⁴⁸ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.21, s. 470; 16.9, s. 470.

¹⁴⁹ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.21, s. 470.

¹⁵⁰ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.23, s. 476.

¹⁵¹ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.23, s. 478. Cf. *Koran*, II, 144.

¹⁵² *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.9, s. 470; 16.23, s. 478. W tym przypadku Bahira musiał jeszcze wyjaśnić, czym jest miesiąc, a tłumaczył to na podstawie faz księżyca. Cf. *Koran*, II, 187.

¹⁵³ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.12, s. 470–472; 16.21–22, s. 476–478; 16.25, s. 484; 16.10, s. 484. Warto zauważyć bardzo realistyczny i wierny opis praktyk modlitewnych muzułmanów, chociaż Bahira znów próbował je schrystianizować, interpretując zwracanie głów w trzy strony jako wyznanie Trójcy św. Podobnie uczynił opisując rytualne ablucje (*Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.12, s. 474).

¹⁵⁴ D. T h o m a s, *Changing attitudes...*, s. 12. B. S c h r i e k e [J. H o r o v i t z], *Mi'rādī*, [in:] *EI*, t. VII, s. 97–100; J. E. B e n c h e i k h, *Mi'rādī in Arabic Literature*, [in:] *EI*, t. VII,

Targi nie dotyczyły wyłącznie kwestii technicznych czy obyczajowych. Objęły także sprawy bardziej zasadnicze, dotyczące doktryny wiary. Ponieważ w opinii Mahometa jego lud nie był w stanie pojąć skomplikowanych dogmatów chrześcijańskich¹⁵⁵, Bahira na jego prośbę przygotował zwięzłą formułę wyznania wiary¹⁵⁶ i tak uprościł doktrynę, by Arabowie nie musieli poświęcać wiele czasu na jej studiowanie¹⁵⁷. To mnich miał sformułować nazwę nowej religii, pozwalając Arabom nazywać się muzułmanami¹⁵⁸. Również prawo szariatu (*shar'ia*) zostało nadane Arabom przez Bahirę¹⁵⁹. To samo dotyczyło zakazów żywieniowych, które w niej obowiązują i nakazu piątkowej modlitwy¹⁶⁰. Bahira polecił też Mahometowi ustanowienie dla jego współplemieńców nieskomplikowanego stylu życia (*sunna*)¹⁶¹.

Mimo czynionych wysiłków Mahomet nie zdołał sprawić, by Arabowie zrozumieli nauki Bahiry, chociaż starał się nadać swemu ludowi prawo i praktyki religijne zalecone przez nauczyciela. Początkowo wydawało się, że cieszył się szacunkiem i posłuchem swych współplemieńców, którzy uznawali jego autorytet¹⁶². Bahira upewnił się o tym, gdy Mahomet zakazał Kurajczytom kultu bożków. Później jednak okazało się, że współplemieńcy szybko zapominali o jego naukach i troszczyli się o swe plemienne bóstwa¹⁶³. Jak to ujął C.J. Block: *The Arabs are portrayed as so simple-minded that Bahīrā has no choice but to make a number of compromises, ending with Bahīrā weeping in regret for his actions*¹⁶⁴.

Do pewnego momentu Bahira mógł mieć nadzieję, że przynajmniej Mahomet poradzi sobie ze zrozumieniem jego nauk. Przywódca Arabów został wszak przedstawiony, jako człowiek inteligentny¹⁶⁵, mądry, dobrze wychowany¹⁶⁶ dociekliwy i uważny¹⁶⁷. Zadawał mnichowi wiele pytań i szukał wyjaśnień w trudnych kwe-

s. 100–103; M. Beaumont, *Ascension in Islam*, [in:] *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*, t. II, Berlin–New York 2009, kol. 897–900.

¹⁵⁵ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 14.5, s. 452.

¹⁵⁶ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 14.5, s. 452.

¹⁵⁷ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 16.25, s. 484.

¹⁵⁸ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 16.25, s. 484; cf. *Koran*, V, 3 (...wybrałem dla was islam jako religię...).

¹⁵⁹ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 16.5, s. 484, 16.21, s. 470.

¹⁶⁰ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 16.10, s. 484. Cf. *Koran*, V, 3.

¹⁶¹ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 16.21, s. 470.

¹⁶² *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 12.2, s. 448.

¹⁶³ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 18.23, s. 510.

¹⁶⁴ C.J. Block, *Competing Christian Narratives...*, s. 11.

¹⁶⁵ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 12, s. 448: elokwentny, bystry młodzieniec o ostrym języku.

¹⁶⁶ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 12, s. 448.

¹⁶⁷ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Roggema), DA, 13.1, s. 450.

ściach. Chociaż nie miał wykształcenia – w legendzie Bahiry jest przedstawiony tak, jak w wielu tekstach muzułmańskich – jako *ummi* – człowiek niepiśmienny¹⁶⁸, posiadał pewną wiedzę. Nieobce były mu dzieje zmagañ Arabów z Izraelitami za Gedeona, które znał z opowieści szejków. Pamiętał, że kiedyś Arabowie rządili Syrią¹⁶⁹. Jednak po dłuższym czasie okazało się, że i on nie był w stanie pojąć dogmatów chrześcijańskich. Gdy usłyszał zdanie *Gdyby Miłosierny miał syna, byłbym pierwszym z czcicieli*, uznał, że oznaczają one *pierwszego z zaprzeczających*¹⁷⁰. Gdy Bahira ostrzegał go przed Żydami i politeistami, Mahomet początkowo sądził, że ci drudzy to chrześcijanie¹⁷¹. Jego nauczyciel musiał mu dopiero tłumaczyć, że ma na myśli Kurajczytów, którzy czczą bożków w Mekce¹⁷². W obu przypadkach w grę wchodził dogmat Trójcy św., jedna z najważniejszych różnic między chrześcijaństwem i islamem. W tej kwestii Bahira nie zdołał przekonać swego ucznia. Przyczyn swego niepowodzenia szukał w fakcie, że w umyśle Mahometa zakorzeniła się herezja ariańska¹⁷³. Z legendy nie dowiadujemy się jednak o jakichkolwiek kontaktach Mahometa z innymi, poza Bahirą, chrześcijanami. Dotyczy to też arian.

Trudności, na które Bahira natrafił, skłoniły go do dalszego naginania wyznawanych dogmatów. Czyniąc ustępstwa w kwestiach doktrynalnych mnich tłumaczył sobie i swoim słuchaczom, że czyni tak po to, by Arabowie porzucili kult bożków i wytrwali w monoteizmie¹⁷⁴. Co więcej, twierdził, że tak naprawdę godząc się na formułę *nie ma boga oprócz Boga*¹⁷⁵, pod płaszczykiem islamu ukrywał nauki chrześcijańskie¹⁷⁶. Nazywając nawróconych Arabów muzułmanami miał na myśli, że są oni *muzułmanami Chrystusa*¹⁷⁷. Islam miał zatem oznaczać podporządkowanie się Chrystusowi¹⁷⁸. Podobnie, dyktując muzułmańską formułę *W imię Boga Miłosiernego, Współczującego*¹⁷⁹, miał mieć na myśli Tróję Świątą, przypisując osoby Boskie poszczególnym elementom muzułmańskiego wyznania wiary – odpowiednio: Bóg = Ojciec, Odwieczne Światło, Miłosierny

¹⁶⁸ M. P. P e n n, *Envisioning Islam...*, s. 111.

¹⁶⁹ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 13.1, s. 450.

¹⁷⁰ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.18, s. 464; *Koran*, XLIII, 81.

¹⁷¹ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.18, s. 464.

¹⁷² *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.18, s. 464.

¹⁷³ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.24, s. 480; Bahira miał za złe Mahometowi, że umknęły mu oczywiste świadectwa, ewidentne cuda i prawdziwe proroctwa.

¹⁷⁴ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.25, s. 484. Gdyby praktyki religijne okazały się zbyt skomplikowane, Arabowie mogliby powrócić do dawnych kultów.

¹⁷⁵ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.25, s. 484.

¹⁷⁶ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.20, s. 468.

¹⁷⁷ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.25, s. 484; 16.28, s. 492.

¹⁷⁸ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.25, s. 484; 16.28, s. 492.

¹⁷⁹ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.16, s. 458. *Basmala* otwiera wszystkie sury Koranu, z wyjątkiem sury 9.

= Syn Boży, Współczujący = Duch Święty¹⁸⁰. Tym sposobem zarówno *shahāda* jak i *basmala* stały się formułami chrześcijańskimi. Podobnie chrześcijańską interpretację uzyskały inne fragmenty. Noc przeznaczenia¹⁸¹ została utożsamiona z Bożym Narodzeniem¹⁸², zaś słowa *przyjeliśmy barwę Boga*¹⁸³ zostały powiązane z chrztem Chrystusa¹⁸⁴. Bahira twierdzić miał, że jego intencją nie było stwierdzenie, iż Jezus nigdy nie umarł na krzyżu, co znalazło się w Koranie¹⁸⁵, lecz to, że nie umarł w swojej boskiej naturze¹⁸⁶. Na chrześcijan rozciągnięte zostało określenie *pomocnicy Boga*, użyte w Koranie wobec apostołów¹⁸⁷.

Innym problemem były nakazy dotyczące sfery seksualnej. Jak już wspomniano, wskutek prośb Mahometa Arabowie dostali zgodę na poligamię w życiu doczesnym¹⁸⁸. Ponieważ również w życiu pogrobowym asceza była dla nich nie do zaakceptowania, mnich dał im to, czego chcieli w zapowiedzi raju – mieli w nim jeść, pić i doświadczać seksualnych rozkoszy¹⁸⁹. Jak ujął to Michael Philip Penn, Bahira *designed this made-up religion to appeal to their sensuality*¹⁹⁰. Sam Mahomet również nie był wolny od pokus cielesnych. W długiej redakcji arabskiej jest ukazany jako lubiący przyjemności cielesne tak samo jak jego lud¹⁹¹. Prosił Bahirę o pomoc w sprawie Zajnab, żony swego adoptowanego syna Zaida. Gdy opowiedział Bahirze o swojej pasji do tej kobiety, mnich napisał dlań fragment Koranu, który pozwalał Mahometowi ją poślubić¹⁹². Uczynił to, chociaż

¹⁸⁰ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.16, s. 458. Por. też DA, 16.25, s. 484; 18.65, s. 522–524. B. C. B r a d f o r d, *The Qur'anic Jesus...*, 82.

¹⁸¹ *Koran*, XCVII.

¹⁸² *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.16, s. 460.

¹⁸³ *Koran*, II, 138. Werszet ten nasuwa trudności translatorskie. Jerzy Bielawski oddał go słowami: *Religia Boga! (...) My jesteśmy jego czcicielami*. W przekładzie Czachorowskiego czytamy: *Przyjeliśmy barwę Boga. (...) My jesteśmy jego czcicielami*. Według tłumaczenia Ahmada (tu: sura II, 139) werszet brzmi: *Powiedz „Przyjeliśmy religię Allacha” (...) Jego tylko czcimy*.

¹⁸⁴ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.6, s. 460. B. R o g g e m a tłumaczy użyty tu termin *ṣibgha* jako *immersion* – „zanurzenie”. Podkreśla, że bywa on używany na określenie chrztu.

¹⁸⁵ W surze IV, 157.

¹⁸⁶ D. M. S l a d e, *Arabia Haeresium Ferax...*, 51.

¹⁸⁷ *Koran*, LXI, 14; S.H. G r i f f i t h, *Muhammad...*, s. 168.

¹⁸⁸ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 18.44, s. 518.

¹⁸⁹ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.5, s. 482; 16.24, s. 480–482. Tłumaczył, że cztery rzeki w raju muzułmańskim symbolizują cztery Ewangelie. Równocześnie zapewnił, że w raju będą dziewicze hurysy (*Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.7, s. 482) i opisał barwnie inne przyjemności – napoje, pokarmy ogrody itd.

¹⁹⁰ M. P e n n, *Envisioning Islam...*, s. 111.

¹⁹¹ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.24, s. 480.

¹⁹² *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 18.58–60, s. 520–522; *Koran*, XXXIII, 37–38, 50; cf. IV, 23. Islamska tradycja dot. Zaynab: C.E. B o s w o r t h, *Zaynab bt. Djaḥsh, EI*,

nawet wśród Arabów działania Mahometa budziły opór¹⁹³. Ta historia, z różnymi szczegółami, była wielokrotnie powtarzana w chrześcijańskiej literaturze polemicznej przeciwko islamowi. Dla średniowiecznych chrześcijan sama w sobie, bez dalszego komentarza, była ostatecznym dowodem, że Mahomet był fałszywym prorokiem¹⁹⁴.

To, co szczególnie uderza w chrześcijańskich wersjach legendy o chrześcijańskim nauczycielu Mahometa, to zdumiewająco pozytywny obraz obu protagonistów. Dotyczy to również analizowanej długiej redakcji arabskiej. Autorzy legendy różnią się od Jana z Damaszku tym, że nie przypisują Bahirze nieuczciwych motywów. Przeciwnie – ich zdaniem mnich miał dobre intencje, działał w dobrej wierze. Był pobożnym i życzliwym chrześcijaninem. Dążył, choć może dość naiwnie, do przyciągnięcia Arabów do monoteizmu¹⁹⁵. To nie jego wina, że Mahomet i Arabowie nie przeszli na chrześcijaństwo – wydaje się sugerować autor legendy.

Postępowanie Bahiry musiało jednak budzić szereg wątpliwości wśród chrześcijan, dlatego wymagało usprawiedliwienia. Odbываяc swego rodzaju spowiedź przed Murhabem Bahira podkreślał, że nie widział innego sposobu działania. To, co czynił, czynił w przekonaniu, że Mahomet osiągnie swój cel, będzie rządził i zrealizuje co chce¹⁹⁶. Ponieważ wyroków Boga człowiek nie może zmienić, trzeba się do nich dostosować¹⁹⁷. Nauczając Mahometa Bahira spełniał zatem wolę Bożą, przyczyniał się do tego, by obietnica Boga dotycząca potomków Izmaela została spełniona¹⁹⁸. Realizował też inne, szlachetne cele. Starał się,

t. XI, Leiden 2002, s. 484–485. Spośród autorów muzułmańskich, piszących o sprawie ślubu z Zaynab warto wspomnieć Ib̄n Ishak i korzystającego zeń Ib̄n Hishama (Ib̄n Ishak, s. 495–496; Ib̄n Hisham, *Biographie du prophete*, t. II, 643–648); Al-Tabarię (Tabari, vol. IX, s. 13). Spośród współczesnych opracowań wymieńmy tytułem przykładu: M.F. Muṣṣaḍ, *The Wives of the Prophet Muhammad. Their Strives and Their Lives*, Kairo, s.a., s. 127–143; T. Kahn, *Untold. A History of the Wives of the Prophet Muhammad*, New York 2010.

¹⁹³ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Rogge ma), DA, 18.62, s. 522.

¹⁹⁴ Znajdujemy ją np. u Jana z Damaszku (*O herezjach*, s. 138), w *Liber denudationis* (7.9, s. 281–282), w wersji korespondencji między Leonem i Umarem zachowanej u Gevonda (*Correspondence, Umar II and Leo III*, s. 324) u al-Kindiego (Al Kindi, *Apologia*, III, 11, 118, 133, transl. L. Bottini, s. 118–119, 121 = transl. Newman, s. 432, 434). Cf. K.B. Wolf, *The Earliest Latin Lives of Muhammad: Texts and Contexts*, [in:] *Conversion and Continuity: Indigenous Christian Communities in Islamic Lands: Eighth to Eighteenth Centuries*, eds. M. Gervers, R. J. Bikhazi, Toronto 1990, s. 97–99; A.-Th. Khoury, *Polémique byzantine contre l'Islam (VIIIe–XIIIe s.)*, Leiden 1972, s. 90–91.

¹⁹⁵ D. Thomas, *Changing attitudes...*, s. 12.

¹⁹⁶ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Rogge ma), DA, 18.72–73, s. 526.

¹⁹⁷ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Rogge ma), DA, 18.73, s. 526.

¹⁹⁸ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Rogge ma), DA, 18.18, s. 510.

by Arabowie poznali prawdziwego Boga i zaprzestali kultu bożków¹⁹⁹. Równie ważne było zapewnienie chrześcijanom bezpieczeństwa pod panowaniem arabskim. Bahira starał się uzyskać od Mahometa zapewnienie, że będzie się o nich troszczył, chronił ich przed atakami, prześladowaniami, uciskiem i krzywdą²⁰⁰. Reasumując – jego winą było tylko to, że nadmiernie starając się przekonać Arabów do monoteizmu, lekkomyślnie, choć w dobrej wierze, zbyt uproszczył tak doktrynę jak i praktykę chrześcijańską.

Co ciekawe, również Mahometowi, chociaż nie był pozbawiony wad, nie przypisano odpowiedzialności za to, że nie przekonał swych współbraci do chrześcijaństwa. Został przedstawiony jako *articulate and inquisitive man*²⁰¹. To na jego prośbę został spisany Koran. Zadawał sensowne i trafne pytania dotyczące kwestii biblijnych i natury Boga. Równocześnie potrafił kwestionować to, co słyszał, mimo demonstrowanego zaufania do Bahiry i zdawania się na niego w trudnych sytuacjach²⁰². Był zdolny do samodzielnej interpretacji słów mnicha, chociaż te interpretacje bywały błędne. Stosunkowo nieliczne były kwestie, w których nie miał żadnych zastrzeżeń do poleceń mnicha. Można wśród nich wymienić zakaz walk między Arabami-muzułmanami²⁰³. Okazał się też podatny na żądania mnicha, by zagwarantować bezpieczeństwo chrześcijanom. Zapewnił Bahirę, że otoczy troską jego współwyznawców. Miał mu obiecać nie tylko, że jego ludzie nie będą czynić krzywdy chrześcijanom i że będą oni traktowani sprawiedliwie, ale także, że będą mogli posiadać kościoły i ich potrzeby będą zaspokajane²⁰⁴. Również w kwestiach podatkowych Mahomet miał złożyć odpowiednie gwarancje, przynajmniej w odniesieniu do mnichów²⁰⁵. Obiecał sprawić, że nie będą od nich pobierane podatki takie jak charadż czy dżizja²⁰⁶. W świetle opowieści o Bahirze założyciel islamu był narzędziem, za pośrednictwem którego mnich przekazywał chrześcijańskie nauki Arabom.

W sytuacji, gdy ani Bahira, ani Mahomet nie byli winni niepowodzenia misji chrystianizacyjnej wśród Arabów, należałoby uznać, że narodziny islamu były skutkiem opacznego zrozumienia nauk mnicha i niezdolności Arabów do zrozumienia subtelności chrześcijańskiej doktryny. Odpowiedzialnością starano

¹⁹⁹ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.26, s. 487.

²⁰⁰ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 15.1–2, s. 454–456. Bahira odnosi do chrześcijan werset 29.46: *I nie spierajcie się z ludźmi Księgi, chyba, że w sposób piękny* (DA, 16.29, s. 490).

²⁰¹ D. B e r t a i n a, *Christian Muslim Dialogues...*, s. 128.

²⁰² D. B e r t a i n a, *Christian Muslim Dialogues...*, s. 129.

²⁰³ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.21, s. 470.

²⁰⁴ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 15.5, s. 456; 18.73, s. 526.

²⁰⁵ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 15.5, s. 456; 18.68, s. 524; 18.73, s. 526.

²⁰⁶ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 15.2, s. 456.

się obarczyć Żydów, wykorzystując opowieści dotyczące żydowskiego zaangażowania w powstanie islamu, które krążyły wśród chrześcijan już od powstania islamu. W syryjskich redakcjach legendy o Bahirze główną osobą odpowiedzialną za wpływ Żydów na islam stał się Ka'b al-Ahbar²⁰⁷. Miał on zniekształcić nauki Bahiry, a także być pomysłodawcą zachowania ciała Mahometa po jego śmierci w oczekiwaniu na jego zmartwychwstanie²⁰⁸. Demonicznej postaci Ka'ba²⁰⁹ nie ma w długiej redakcji arabskiej, ale nie oznacza to, że pozbawiona jest ona silnych akcentów antyżydowskich²¹⁰. Nastawianie Mahometa przeciwko wyznaw-

²⁰⁷ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), WS, 9–9.6, s. 268; *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), ZS, 9–9.6, s. 332–334 (tu ma na imię Kalb); B. R o g g e m a, *Muslims as Crypto-Idolaters – a Theme in the Christian Portrayal of Islam in The Near East*, [in:] *Christians at the Heart of Islamic Rule Church Life and Scholarship in Abbasid Iraq*, ed. by D. T h o m a s, Leiden–Boston 2003, s. 8. W niektórych zachodnio-syryjskich pismach Muhammad uczy się od Żydów podczas handlu w Palestynie. Taką opowieść znajdziemy u Michała Syryjczyka, w *Kronice do roku 1234*, w tekście Teofila z Edessy i Dionizego z Tell Mahre (cf. R. H o y l a n d, *Seeing Islam...*, p. 403). Teofanes Wyznawca opowiada historię Żydów, którzy przyłączyli się do Muhammada i uczyli go (T e o f a n e s, AM 6122, s. 333). Historia ta jest również znana również w wersjach żydowskich (M. G i l, *Jewish versions...*, s. 4, 11–15). Najwcześniejsza opowieść, w której Żydzi są zaangażowani w budowę fundamentów islamu, jest znana z kroniki Sebeosa (cf. R.W. T h o m s o n, *Muhammad and the origin of Islam in Armenian literary tradition*, [in:] *Armenian Studies/Etudes arméniennes in memoriam Haig Berberian*, ed. D. K o u y m j i a n, Lisbon 1986, s. 830–831). Rola Ka'ba w polemice chrześcijańskiej przeciwko islamowi jest podobna do tej Ezdrasza i Pawła w muzułmańskiej polemice przeciw judaizmowi i chrześcijaństwu (o dwóch ostatnich zob. H. L a z a r u s - Y a f e h, *Intertwined Worlds. Medieval Islam and Bible Criticism*, Princeton 1992, s. 19–74; R e y n o l d s, *A Muslim theologian...*, s. 163–170).

²⁰⁸ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), ES, 21, s. 303; *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), ZS, 9.5, s. 335. B. R o g g e m a, *The Affair of the Death of Muhammad*, [in:] *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History*, vol. I (600–900), eds. D.R. T h o m a s, B. R o g g e m a, Leiden–Boston 2009, s. 401–402 K. S z i l á g y, *A prophet like Jesus...*, s. 133; J. L a s s n e r, *Joseph Sambari on Muhammad...*, s. 374–376. Na temat późniejszej tradycji dotyczącej zmartwychwstania Mahometa zob. K. S z i l á g y, *Resurrection and Ascension of Muhammad*, [in:] *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*, t. II, Berlin–New York 2009, kol. 889–900.

²⁰⁹ Na temat postaci zob. supra przypis 98. Pierwotnie Koran zawierał czyste przesłanie Ewangelii, zanim żydowscy konwertyci zniekształcili zapis i uczynili islam tym, co jest dzisiaj. D.M. S l a d e, *Arabia Haeresium Ferax...*, s. 51. W późniejszej tradycji Ka'b pojawia się jako rozmówca kalifa Umara (M. P e r l m a n n, *Another...*, s. 48–58).

²¹⁰ Są kłamcami, wrogami wszystkich narodów (*Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 14.5, s. 454), nienawidzą wierzących (*Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.18, s. 464), kłamią na temat Chrystusa (*Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.18, s. 466), zostają obaleni przez chrześcijan (*Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.24, s. 480). Cf. też *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.19, s. 466; 16.20, s. 468.

com judaizmu było celem wprost deklarowanym przez Bahirę²¹¹, co wygląda na świadome poszukiwanie wspólnego wroga. Pod wpływem jego nauk Mahomet skłonił się ku potępieniu Żydów²¹².

Warto zastanowić się nad powodami, dla których chrześcijańscy redaktorzy legend o mnichu Bahirze zaprezentowali tak pozytywny wizerunek założyciela islamu. M.P. Penn zwraca uwagę, że autorzy syryjscy przedstawiali Mahometa w taki sposób, by minimalizować napięcia między chrześcijaństwem i islamem²¹³. Nie dostrzegali w nim Antychrysta, nie podkreślali lubieżności, nie traktowali jako wroga Boga, nie twierdzili, że otrzymał swą wiarę od demona itd.²¹⁴ Nie dyskredytowali go, jak np. Nicetas z Bizancjum²¹⁵. Szukając wyjaśnienia takiego stanu rzeczy badacz wskazuje, że autorzy syryjscy uważali takie opisy za bezproduktywne. Musieli sobie jakoś ułożyć relacje z muzułmanami, unikali zatem ataków *ad personam* i koncentrowali się na polemice teologicznej. Starali się udowodnić, że chrześcijanie jako „lud Księgi”, są także ludem Koranu²¹⁶. Woleli koegzystencję od konfrontacji²¹⁷. Trzeba też wziąć pod uwagę fakt, że autorzy syryjscy, żyjący pod panowaniem arabskim, mogli obawiać się represji za obrazę proroka²¹⁸. Nie bez znaczenia była także lepsza znajomość tradycji muzułmańskiej przez Syryjczyków.

Chociaż tezy M.P. Penna są bardzo interesujące, zauważyć trzeba, że jego argumenty pozwalają wytłumaczyć różnice pomiędzy osobami piszącymi o islamie z odległej perspektywy (np. w Konstantynopolu), a tymi, które żyły pod panowaniem arabskim. Nie wyjaśniają jednak, dlaczego inaczej do muzułmanów i islamu odnosili się autorzy piszący po grecku, a inaczej syryjskojęzyczni, skoro jedni i drudzy zamieszkiwali na terenach podbitych. Ci pierwsi nie wahali się używać jadowitych opisów Mahometa²¹⁹.

Na koniec warto się na chwilę zastanowić nad powodami powstania chrześcijańskich wersji legend o Bahirze. Są one dość łatwe do zidentyfikowania.

²¹¹ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 16.20, s. 470.

²¹² *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (R o g g e m a), DA, 14.5, s. 452; 16.20, s. 468.

²¹³ M.P. P e n n, *Envisioning Islam...*, s. 112.

²¹⁴ *Ibidem*, s. 113.

²¹⁵ A.-Th. K h o u r y, *Polémique byzantine contre l'Islam (VIIIe–XIIIe s.)*, Leiden 1972, s. 248–253; A.-Th. K h o u r y, *Les théologiens Byzantins et l'Islam. Textes et auteurs (VIIIe–XIIIe s.)*, Louvain 1969, s. 116, 127–130, 133; A. D u c e l l i e r, *Chrétiens d'Orient et Islam au Moyen Âge. VIIe–XVe siècle*, Paris 1996, s. 134–136, 180–181; D. K r a u s m ü l l e r, *Killing at god's command: Niketas Byzantios' polemic against Islam and the Christian tradition of divinely sanctioned murder*, Al-Masāq 16.1, 2004, s. 163–176.

²¹⁶ M.P. P e n n, *Envisioning Islam...*, s. 114.

²¹⁷ *Ibidem*, s. 115.

²¹⁸ *Ibidem*, s. 113. Jako przykład podaje Jana z Damaszku, piszącego w klasztorze Mār Saby i katolikosy Tymoteusza I, który napisał swą *Apologię* w Bagdadzie (*ibidem*, s. 114).

²¹⁹ M.P. P e n n, *Envisioning Islam...*, s. 113.

Opowieści miały podnieść na duchu chrześcijan²²⁰, bowiem panowanie muzułmanów, chociaż długie, kiedyś miało się skończyć. Jednak przede wszystkim chodziło o pozbawienie islamu roszczeń do boskiego pochodzenia. W miejsce przekazu muzułmańskiego, zgodnie z którym to Bóg był źródłem islamskiej doktryny, autorzy opowieści o Bahirze sugerowali, że nowa religia nie jest objawieniem (*asbāb al-nuzūl*), lecz ludzkim dziełem, bowiem została wynaleziona przez chrześcijańskiego mnicha żyjącego wśród Arabów²²¹.

Na dodatek w tradycji chrześcijańskiej Bahira stał się heretyckim mnichem, uciekinierem, wygnańcem z własnej społeczności²²², którego błędne poglądy inspirowały Koran. Na Zachodzie w średniowieczu powszechnie przyjmowano, że Mahomet był nie tyle prorokiem, co protegowanym heretyckiego mnicha²²³. Upowszechnienie legendy doprowadziło chrześcijan do przekonania, że nie mógł napisać Koranu bez pomocy Żydów i chrześcijan, których spotkał.

Równocześnie wykazywano, że chociaż doktryny islamu wydają się być podobne do chrześcijańskich, praktyka religijna jest znacznie bardziej pobłażliwa. Miało to być spowodowane tym, że Arabowie poszukiwali przyjemności i pożydkliwości. Widać w tym odzwierciedlenie powszechnego stereotypu dotyczącego tego etnosu²²⁴. Mamy do czynienia z próbą zaprezentowania islamu jako uproszczonej i zdegenerowanej formy chrześcijaństwa²²⁵.

Innym celem było włączenie władzy arabskiej w chrześcijańską wizję przebiegu dziejów, a tym samym neutralizacja islamskiego triumfalizmu. Skoro to Bahira miał być rzeczywistym autorem Koranu, to święta księga muzułmanów wywodziła się z chrześcijaństwa²²⁶. Wszystkie trzy wspólnoty chrześcijańskie: ortodoksyjna, monofizycka i nestoriańska wierzyły, że winą za przyczynienie się do narodzin islamu spada na schizmatyczne herezje²²⁷.

²²⁰ S.H. Griffith, *The Church in the Shadow of the Mosque: Christians and Muslims in the World of Islam* Princeton 2007, s. 39.

²²¹ K. Szilágyi, *Muhammad...*, s. 187; D. Thomas, *Changing attitudes...*, s. 12. *Muhammad did not receive his message from God, but from a monk who tried to convert the Arabs to the worship of One God* (B. Rogge ma, *A Christian Reading...*, s. 57).

²²² Teofanes, AM 6122, s. 334; S.H. Griffith, *Syriac writers...*, s. 47–48; idem, *Muhammad...*, s. 157–158.

²²³ G.S. Reynolds, *The Qur'ān...*, s. 6.

²²⁴ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Rogge ma), ES, 16.7–8, s. 280; *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Rogge ma), WS, 16.7–8, s. 350.

²²⁵ *[It] is clearly a literary attempt, knowingly to depict Islam as a degraded and simplified form of Christianity* (S.H. Griffith, *Muhammad...*, s. 165).

²²⁶ *Legenda o Sergiuszu Bahirze* (Rogge ma), DA, 16.27, s. 290 et al.; D.M. Slade, *Arabia Haeresium Ferax...*, s. 51.

²²⁷ D.M. Slade, *Arabia Haeresium Ferax...*, s. 52.

Zręczne zastosowanie taktyki polemicznej uczyniło legendę jednym z najbardziej wpływowych tekstów w walce przeciw islamowi. Na jej popularność wśród chrześcijan żyjących pod rządami islamu wskazuje stosunkowo duża liczba znanych manuskryptów, a także jej widoczny wpływ na chrześcijańską polemikę przeciwko islamowi na Bliskim Wschodzie i poza nim. Z rękopisów wynika, że legenda rozprzestrzeniła się wśród wszystkich wspólnot chrześcijańskich kalifatu, i dotarła nawet do odbiorców żydowskich²²⁸. Trwałe zainteresowanie chrześcijan legendą najlepiej pokazuje jej ciągła transformacja. Kopiści-redaktorzy ciągle aktualizowali apokalipsy, poszerzając i modyfikując ich fragmenty i dodając nowe argumenty polemiczne²²⁹. Teza, że Mahomet nie otrzymał religijnego przesłania od archanioła Gabriela, lecz od tajemniczego nauczyciela, zyskała szeroką aprobatę i była akceptowana także w czasach nowożytnych²³⁰. Oddziaływanie legendy musiało budzić zaniepokojenie wśród muzułmanów, skoro niektórzy spośród nich twierdzili, że Mahomet utrzymywał kontakty ze schizmatycznymi chrześcijanami, zwłaszcza monofizytami i nestorianami. Znalazło to odzwierciedlenie w Koranie, w formie polemiki z tymi, którzy mieli o to do Mahometa pretencje. W surze 16, w. 103 czytamy: *My wiemy, że oni mówią: „Jego uczy tylko zwykły człowiek”. Język tego, na którego oni wskazują, jest obcy, ten zaś to język arabski, jasny*²³¹.

Dla chrześcijan legenda Bahiry była sposobem walki o zachowanie swej religii. Dawała nadzieję, że chociaż Bóg zezwolił Arabom na długie panowanie, koniec końców jednak zostaną pokonani. Pozwalała zredukować obcą im wiarę do czysto ludzkiego zjawiska, a równocześnie czytać Koran, który w świetle legendy stał się tekstem na poły chrześcijańskim²³². Starając się na nowo zdefiniować dzieje islamu ofiary jego ekspansji w nowy sposób przedstawiały jego początki. Powstawała w ten sposób reinterpretacja, czy też interpretacja kontr-historyczna najważniejszych wydarzeń. Mamy zatem do czynienia z historią alternatywną,

²²⁸ Dwa fragmenty judeo-arabskiego manuskryptu długiej redakcji arabskiej zachowane są w dokumentach kairskiej Genizy (T-S Ar. 14.11 i Bodleian Heb. D 57). Zob. Opis manuskryptu in: K. Szilágyi, *Christian books...*, s. 121, 141–142). Fragmenty te są najwcześniejszymi świadectwami rękopiśmiennymi legendy Bahiry w jakiegokolwiek redakcji.

²²⁹ K. Szilágyi, *Muhammad...*, s. 169.

²³⁰ O tym, że Mahomet miał chrześcijańskiego nauczyciela przekonany był Alois Sprenger (*Mohammad's journey to Syria and Professor [F.L.] Fleischer's opinion thereon*, JASB 21, 1852, s. 576–592; A. Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Mohammod*, t. II, Berlin 1862, 348–90). Z tym jego poglądem podjął polemikę Theodor Nöldeke (*Hatte Musammad christliche Lehrer?*, JASB 12, 1858, s. 699–708), ale równocześnie wskazywał na obecność innych chrześcijan w otoczeniu założyciela islamu.

²³¹ *Koran*, XVI, 103.

²³² D. Bertina, *Christian Muslim Dialogues...*, s. 131.

antyhistorią (*counterhistory*)²³³. Wizerunek Mahometa zarówno w muzułmańskiej jak i w chrześcijańskich opowieściach o Bahirze jest konstruktem historycznym, stworzonym przez późniejsze wspólnoty starające się przeforsować własny obraz początków islamu²³⁴.

²³³ B. Roggema, *The Legend of Sergius-Bahīrā in the Light...*, s. 11–35, szczeg. 29–35; S. Lupașcu, *Le sceau de la prophétie...*, s. 339.

²³⁴ D. Bertaina, *Christian Muslim Dialogues...*, s. 129.